

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA SOCIOLOGIE, ANDRAGOGIKY A KULTURNÍ
ANTROPOLOGIE

REEMIGRACE ČECHŮ Z VELKÉ BRITÁNIE

Magisterská diplomová práce

Obor studia: Kulturní antropologie

Autor: Bc. Vendula Bartošová
Vedoucí práce: PhDr. Daniel Topinka Ph.D.

Olomouc 2019

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Reemigrace Čechů z Velké Británie“ vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne 20. 3. 2019

Podpis

Ráda bych na tomto místě poděkovala vedoucímu své diplomové práce PhDr. Danielu Topinkovi Ph.D. za jeho odborné vedení, podporu, cenné rady a konzultace. Dále děkuji všem participantům za jejich ochotu a zájem podílet se na mém výzkumu. Poděkování patří také mé rodině za jejich podporu při psaní této práce.

Anotace

Předmětem diplomové práce je analýza procesu reemigrace Čechů vracejících se po pracovní migraci z Velké Británie. První část práce je věnována teoretickému ukotvení reemigrace a reintegrace. V druhé části práce představuji výsledky kvalitativního šetření založeného na polostrukturovaných rozhovorech a analýze zakotvené teorie, které poskytují vhled do žité zkušenosti reemigrantů. Představuji hlavní faktory, které nejčastěji vedou k reemigraci navrátilců, popisují, jak probíhá jejich ekonomická, sociální i kulturní reintegrace a jak po návratu zužitkovávají získané zkušenosti a kapitál pramenící z jejich migrace.

Klíčová slova

Reemigrace, reintegrace, reintegrační šok, Češi, Velká Británie

Annotation

The subject of the diploma thesis is the analysis of the process of return migration of Czechs returning from Great Britain after labor migration. The first part is devoted to the theoretical analysis of return migration and reintegration. The second part of the thesis presents the results of a qualitative research based on semi-structured interviews and analysis of grounded theory that provide insight into the lived experience of return migrants. I present the main factors that lead to the return migration, describe their economic, social and cultural reintegration and how they benefit from the experience and the capital derived from their migration after their return.

Key words

Return migration, reintegration, reverse culture shock, Czechs, Great Britain

OBSAH

Úvod.....	7
TEORETICKÁ ČÁST	9
1. <i>Migrace</i>	9
1.1. Definice migrace a její typy.....	10
2. <i>Reemigrace</i>	12
2.1. Definice reemigrace	12
2.2. Typy reemigrace.....	14
2.3. Typologie reemigrantů.....	16
2.4. Reemigrační teorie	20
2.4.2. Nová ekonomie pracovní migrace	22
2.4.3. Strukturální přístup	23
2.4.4. Transnacionalismus	25
2.4.5. Teorie sociálních sítí	27
3. <i>Reintegrace</i>	30
3.1. Reintegrační modely a strategie.....	32
3.2. Reintegrační šok	37
3.2.1. Faktory ovlivňující výskyt reintegračního šoku.....	40
3.2.2. Fáze reintegračního šoku	42
4. <i>Reemigranti a využití jejich kapitálu</i>	43
4.2. Shrnutí teoretické části	45
VÝZKUMNÁ ČÁST	46
5. <i>Metodologie výzkumu</i>	46
5.1. Cíl výzkumu	46
5.2. Výzkumné otázky	47
5.3. Metodologie výzkumu a výzkumný design.....	47
5.4. Techniky sběru dat a výběr participantů	48
5.5. Charakteristika výzkumného vzorku	50
5.6. Analýza dat.....	51
5.7. Etika ve výzkumu	53
Výsledky výzkumu.....	54
6. <i>Migrační kontext</i>	54
6.1. Původní motivace k migraci	54
6.2. Pracovní adaptace ve Velké Británii.....	57
6.3. Sociokulturní adaptace ve Velké Británii	58
7. <i>Průběh reemigrace</i>	61
7.1. Motivace k odjezdu.....	61

7.1.1.	Selhání v adaptaci	62
7.1.2.	Odloučení a nízká míra sociální participace v ČR	64
7.1.3.	Těhotenství.....	65
7.1.4.	Zdravotní důvody a nepředvídatelné rodinné události	67
7.1.5.	Krok zpátky jako nový začátek.....	68
7.1.6.	Dosažení plánovaného cíle	69
7.1.7.	Hrozba brexitu?.....	70
7.1.8.	Shrnutí aneb kdo se vrací a proč?	71
7.2.	Příprava a očekávání po návratu.....	72
7.3.	Ekonomická a pracovní reintegrace	74
7.3.1.	Úspěch vs. nenaplněná očekávání.....	74
7.3.2.	Migrace do velkých měst	76
7.3.3.	Střet s byrokracií	77
7.4.	Sociální reintegrace	78
7.4.1.	Odcizení a budování nových sociálních vazeb	78
7.4.2.	Nepochopení okolí a pocit selhání	80
7.5.	Kulturní reintegrace a reintegrační šok	82
7.5.1.	Stesk po Anglii a zpochybňování svého rozhodnutí.....	83
7.5.2.	Absence statusu cizince.....	84
7.5.3.	Negativita a neosobní přístup.....	85
7.5.4.	Rasismus a xenofobie	86
7.5.5.	Shrnutí	86
8.	<i>Využití získaného kapitálu a zhodnocení migrace</i>	<i>88</i>
8.1.	Osobní kapitál a jeho využití.....	88
8.2.	Úvahy o další migraci	89
Závěr		91
Seznam použité literatury		94
Přílohy.....		98

Úvod

Mezinárodní migrace má dnes odlišnou podobu, než v minulém století. K překračení hranic dochází každý den z nejrůznějších důvodů a mezinárodní mobilita neustále roste. Mění se i charakter migrace, která byla dlouho považována pouze za jednosměrný proces, který začíná odchodem ze země původu a končí usazením v hostitelské zemi. Dnes se však stále častěji stává pouze dočasnou záležitostí a my můžeme pozorovat, že po určité době strávené v zahraničí se migrující jedinci vrací domů.

Přestože je reemigrace studována různými obory jako je kulturní antropologie, sociologie, ekonomika nebo psychologie, řada autorů mezi které patří například Boverkerk (1974), Gmelch (1980), Adler (1981), King (1986), Szkudlarek (2009), či Stark (2018) konstatují, že máme stále nedostatek teoretického základu a studií na téma reemigrace, zejména v porovnání s tím, kolik materiálu je věnováno tématu migrace. Empirické výzkumy se ještě před několika desetiletími zabývaly především faktory vedoucími k rozhodnutí migrovat a integraci migrantů do cílové země, zatímco tématu dobrovolných návratů vědci tolik pozornosti nevěnovali. Před rokem 1960 bylo literatury na téma reemigrace k dispozici minimum. To v této době dokazovala mimo jiné například publikace J. J. Mangalama s názvem *Human Migration: A Guide to Migration Literature in English 1855–1962* (1968), ve které shrnuje více než 2000 titulů o studiu lidské migrace, přičemž pouze 10 z nich se věnuje primárně reemigraci. Teprve od 60. let minulého století se začala situace proměňovat a počet příspěvků k tomuto tématu roste. Důvodem je právě měnící se charakter migrace i snaha některých států o řízenou návratovou migraci. Stále je však pro budoucí výzkumníky výzvou, aby bylo dané téma více probádáno. Touto prací jsem se rozhodla přispět k vědění o tom, kdo se vrací, proč a jak probíhá celý proces reintegrace migrantů zpět do vlasti po několika letech strávených v zahraničí.

Když v roce 2004 Česká republika vstoupila do Evropské unie, otevřely se jejím obyvatelům nové možnosti vycestovat do některých zahraničních zemí a bez omezení v nich pracovat. Došlo tedy k výraznému zvýšení pracovní migrace do ostatních členských států unie, která se týkala zejména mladých lidí odcházejících za prací či studiem. Kvůli ohraničení tématu a protože jsem se chtěla zaměřit především na aktuální reemigraci, jsem se rozhodla svůj výzkum orientovat na jedince, kteří svou migraci realizovali právě po roce 2004, a to konkrétně do Velké Británie, ze které se následně v nedávné době vrátili. Vzhledem k rostoucí diverzitě migračních kategorií je také důležité zaměřit se na analýzu jednotlivých typů reemigrace a reemigrantů. V této práci se zaměřuji na jedince, kteří migrovali převážně z ekonomických důvodů, tedy pracovní migranty.

Diplomová práce je rozdělena do dvou částí, teoretické a výzkumné. V teoretické části definuji termíny migrace i reemigrace, představuji nejznámější typologie navrátilců a reemigrační teorie. Zabývám se v ní také tématem reintegrace a diskuzemi o možnostech využití získaného kapitálu reemigranty po návratu. Ve výzkumné části představuji výsledky výzkumu realizovaného za použití polostrukturovaných rozhovorů a analyzovaného pomocí metody zakotvené teorie. Popisuji celý proces reemigrace z perspektivy samotných aktérů. Zaměřuji se na to, jaké jsou nejčastější motivace a příčiny návratu Čechů z Velké Británie, jak probíhá jejich reintegrace zpět do České republiky, a to jak na úrovni ekonomické a pracovní, tak i sociální a kulturní a nakonec se zabývám tím, jak navrátilci zužitkovávají získané zkušenosti a kapitál pramenící z jejich migrace.

TEORETICKÁ ČÁST

1. Migrace

Russell King (1986, s. 3–4) dále zdůrazňuje, že reemigrace je důležitou součástí celého migračního cyklu, který se skládá ze tří fází. První fází je *situace před emigrací*. Mezi první a druhou fází pak dochází k emigraci. Druhou fází je *samotný pobyt v zahraničí*. Mezi druhou a třetí fází dochází k reemigraci a třetí fází je *situace po návratu*. Při zkoumání reemigrace je podle něj důležité zohledňovat všechny tři fáze, protože návrat je někdy podmíněn a ovlivněn předchozími kroky v migračním cyklu. Podle Cassarina je však důležité zohlednit, že ani návrat nemůže být považován za konec migračního cyklu a je nutné jej považovat pouze za jednu z jeho fází (Cassarino, 2008, s. 11).

Přestože je tato práce primárně o reemigraci, v souladu s Kingovým tvrzením považuji za důležité zahrnout do ní i ujasnění toho, co je to samotná migrace a jaké jsou její typy. Domnívám se totiž, že nelze studovat reemigraci bez znalosti základních migračních kategorií a uvážení migračních faktorů, které tvoří její důležitý kontext. Mnoho dalšího autorů, jako například Bovenkerk (1974, s. 9) ve své esejí zdůrazňuje nutnost brát při studiu reemigrace v úvahu migrační faktory a považuje za důležité, abychom znali například původní úmysly migrantů při jejich odchodu do zahraničí, přestože je samozřejmě nutné mít na paměti, že tyto úmysly se mnohdy liší od skutečného budoucího jednání. Někteří migranti totiž nechávají již od počátku otevřené, zda v cílové zemi zůstanou nebo se vrátí a to, zda se vrátí nebo ne také mnohdy nezáleží na jejich vůli, ale na vnějších okolnostech.

1.1. Definice migrace a její typy

Podle definice OSN je migrantem každý, kdo překročí hranice státu, jehož je občanem na dobu delší než jeden rok. Andreas Demuth (2000, s. 24) definuje migraci poněkud obecněji jako pohyb migrantů z jednoho geografického bodu do druhého. Ve slovníku European Migration Network (2018, s. 255) najdeme definici o něco obsáhlejší. Migrace je zde vysvětlena jako pohyb osob přes mezinárodní hranice nebo v rámci státu po dobu delší než jeden rok bez ohledu na příčiny a na to, zda je migrace dobrovolná či nedobrovolná.

Abychom se mohli zabývat faktory ovlivňujícími reemigraci, je důležité je brát v úvahu také to, o jaký typ migrace se v případě navrátilců jednalo. V odborné literatuře můžeme nalézt mnoho různých typologií migrace, proto zde uvedu pouze ty nejzákladnější, se kterými se můžeme setkat.

Andreas Demuth (2000) rozlišuje základní dva typy migrace, a to *dobrovolnou* a *nucenou*. Dobrovolná migrace se týká takových jedinců, kteří opustili svůj domov dobrovolně. Konkrétněji se pak může jednat o migraci pracovní (za účelem zaměstnání), neimigrační (dočasná migrace například za účelem studia), řetězovou (za účelem sloučení rodiny) a inovační (pro zlepšení životních podmínek a hmotného zabezpečení). Migrace nucená oproti tomu odráží situaci, kdy okolnosti migrantovi znemožňují zůstat v zemi původu a nutí ho odejít. Dále ji ještě rozděluje na migraci zapříčiněnou mezilidskými vztahy (jako je politické pronásledování či občanské války) a migraci způsobenou živelnými katastrofami (Demuth, 2000, s. 29).

Podobnou typologii můžeme nalézt také u Dustmanna a Weisse (2007, s. 238), kteří rozlišují dva základní typy migrace: *ekonomickou* a *migraci jako důsledek přírodních katastrof či pronásledování*. Ekonomická migrace může mít opět dvě podoby, a to trvalou a dočasnou. Dočasný migrant je jedinec,

který zůstává v cílové zemi po omezenou dobu. Důležité je však také brát v úvahu zmiňovanou skutečnost, že spousta dočasných migrací byla původně zamýšlených jako trvalých a naopak, což mnohdy komplikuje jejich určování.

Další typologii tentokrát související s pracovním trhem můžeme nalézt u Baršové a Barši (2005, s. 99), kteří rozlišují migraci *trvalou*, jejímž smyslem je trvalé usídlení pracovníka a jeho rodiny v hostitelské zemi, a *dočasnou pracovní migraci*, která je reakcí na aktuální potřeby pracovního trhu.

Z hlediska územní jednotky lze rozlišit migraci *vnější*, často označovanou jako mezinárodní, tedy migraci za hranice státu a *vnitřní*, označující pohyb osob v rámci území jednoho státu. Z hlediska délky pobytu se můžeme setkat také s migrací *krátkodobou* či *dlouhodobou* a v neposlední řadě také s migrací *legální* a *ilegální* (European Migration Network, 2018).

Samozřejmě se nejedná o vyčerpávající klasifikaci migrace, která má v současné době mnoho podob. Často se také může jednat o kombinaci více typů. Výše zmíněné klasifikace však slouží jako vhodný rámec pro různé typy migrací, které můžeme nejčastěji pozorovat. Tento výzkum se zaměřuje na reemigranty, jejichž migraci bychom mohli označit za vnější, dobrovolnou a konkrétněji pak za pracovní či inovační. Z hlediska délky pobytu nebo úmyslu usídlení jsou účastníci výzkumu heterogenní skupinou. Záměrem některých byl trvalý pobyt a u jiných naopak dočasný. Mezi nimi však lze nalézt i takové jedince, kteří nebyli definitivně rozhodnuti.

2. Reemigrace

Reemigrace je klíčovým tématem této práce, proto je důležité vysvětlit, co je to samotná reemigrace a kdo je to reemigrant. V následujících podkapitolách tedy shrnuji definice obou termínů od různých autorů a věnuji se jejich základním typologiím, které můžeme najít v odborné literatuře.

2.1. Definice reemigrace

Mezi odborníky na reemigraci panuje poměrná shoda, že s definováním pojmu reemigrace a tím, kdo je označován za reemigranta se pojí jisté problémy (Bovenkerk, 1974; Gmelch, 1980; King, 1986). V odborné literatuře a zejména té anglické totiž existuje mnoho termínů označujících proces návratu migrantů, přesto každý z nich neoznačuje jedno a totéž. Problematice této terminologie se ve své esejí *The Sociology of Return Migration* věnuje nizozemský antropolog Frank Bovenkerk (1974). Setkat se podle něj můžeme s pojmy jako je zpětná migrace (back migration), protiproud (countercurrent / counterflow), re-emigrace (re-emigration), refluxní migrace (reflux migration), remigrace (remigration), zpětný tok (return flow), reemigrace (return migration), zpětný pohyb (return movement), druhá migrace (second time emigration) a repatriace (repatriation). Podle Bovenkerka každý z těchto termínů znamená mnohem více, než pouhý fakt, že se migrant vrací do země svého původu (Bovenkerk, 1974, s. 4). Nejpřesnější termín, který odpovídá návratu migrantů do země původu nalezneme pod anglickým označením *return migration*. Za problematické dále Bovenkerk považuje rozlišování termínů *remigration* a *re-emigration*. Ani jeden z nich podle něj neoznačuje návrat migranta do země původu, ale obecně další migraci po již uskutečněném návratu, ať už znovu do země, kam už jednou

v minulosti migroval nebo do země jiné. Jestliže se jedná o opakovanou migraci do stejné destinace poté, co z ní již jednou proběhl návrat domů, označujeme tento proces častěji jako *re-emigration*. Jestliže jedinec migruje po návratu domů do nové destinace, setkat se můžeme nejčastěji s označením *second time emigration*. Například Gmelch (1980, s. 136) však ve svém článku odkazuje na jedince, kteří se vrátí do země původu a následně znovu emigrují termínem *reemigration*.

V odborné literatuře týkající se reemigrační terminologie tedy panuje stále poměrně zmatek. Jednotlivých definic pojmu reemigrace však můžeme nalézt velké množství, i když podle Debnath (2016, s. 2) bývá většina definic velmi širokých a nezahrnují například rozlišení toho, o jaký typ migrace se před návratem jednalo. Frank Bovenkerk (1974, s. 5) reemigraci definuje poměrně úzce jako situaci, kdy se lidé vrací po emigraci poprvé do země jejich původu. O něco obecnější definici poskytuje George Gmelch (1980, s. 136), který reemigraci definuje jako „*pohyb emigrantů zpět do země jejich původu s úmyslem přesídlení*“. Rozhodně však podle něj nelze za reemigranty považovat jedince, kteří se vrací pouze na přechodnou dobu, jako například na dovolenou a bez úmyslu zůstat trvale.

Někteří autoři ve svých definicích zohledňují také to, o jaký typ migrace se před návratem jednalo. Jedním z nich je Russell King, podle kterého je možné termínem reemigrace označit návrat jak v kontextu mezinárodní, tak i vnitřní migrace. Podle jeho definice se o reemigraci jedná v takovém případě, kdy se lidé vrací do země původu nebo regionu po tom, co strávili značnou dobu v zahraničí nebo v regionu jiném (King, 1986, s. 4). Není však více specifikováno, co je myšleno „značnou dobou v zahraničí“.

Dustmann a Weiss (2007, s. 238) vymezují reemigraci jako situaci, kdy se migranti vrací do země původu na základě vlastního rozhodnutí, a to často po významné době strávené v zahraničí, kdy jedinec považoval svou

migraci za dočasnou. Mnoho migrací do Evropy podle nich v posledních desetiletích spadá do této kategorie, přesto do ní nelze zahrnout ty, kteří plánovali svou migraci jako trvalou a přesto se vrátili. Kunuroglu, van de Vijver a Yagmur (2016, s. 4) dále tuto definici rozšířili tak, aby zahrnovala i potomky migrantů a druhé generace navrátilců, kteří často v hostitelských zemích založili rodiny.

Podle mého názoru jednu z nejpřesnějších definic můžeme nalézt ve slovníku European Migration Network (2018, s. 329), podle kterého se jedná o *„pohyb člověka, který se vydává z hostitelské země zpět do země původu, země státní příslušnosti nebo obvyklého bydliště, po tom, co obvykle strávil významnou dobu v hostitelské zemi, ať již dobrovolně nebo nuceně, asistovaně nebo spontánně“*. Slovník dále rozlišuje dobrovolný návrat jako návrat na základě svobodné vůle navrátilce (European Migration Network, 2018, s. 399) a návrat nucený jako povinný návrat jedince do země původu na základě správního nebo soudního aktu (European Migration Network, 2018, s. 169).

Z výše vybraného výčtu definic je tedy evidentní, že vymezení reemigrace jsou poměrně nesourodá, což se při jejím studiu a snaze ji konceptualizovat stává poněkud problematickým. Stále tedy přetrvává potřeba existence jednotné definice, která by zahrnovala také například typy reemigrací, kterým se věnuji v následující podkapitole.

2.2. Typy reemigrace

Stejně jako migrace i reemigrace je různorodý fenomén, na který nelze pohlížet jako na homogenní. Základní rozdělení můžeme učinit mezi *dobrovolným* a *nuceným* návratem. King (1986, s. 9) dále rozlišuje reemigraci *mezinárodní* a *vnitřní*. Mezinárodní označuje zpětný pohyb jedinců mezi státy, a to nejčastěji z ekonomicky bohatších do chudších zemí. Vnitřní reemigraci

nalezneme uvnitř jednoho státu, a to nejčastěji z měst do vesnic nebo mezi městy ve vysoce urbanizovaných státech.

Dále rozlišuje reemigraci *trvalou* a *dočasnou*. Trvalá reemigrace je taková, kdy se migrant vrátí bez úmyslu znovu migrovat. Dočasná je označuje situaci, kdy se jedinec z různých důvodů vrátí, ale má v úmyslu v budoucnu znovu migrovat (King, 1986, s. 10).

Vedle těchto nalezneme další tři typy reemigrace s ohledem na odlišné úrovně vývoje zemí. Za prvé, existují *pohyby lidí mezi zeměmi s přibližně stejnou životní úrovní a úrovní hospodářského rozvoje*, avšak s různými požadavky a příležitostmi pro práci (například Angličané migrující do severní Ameriky). Druhý typ zahrnuje *pohyb reemigrantů z rozvinutých zemí zpět do méně rozvinutých*, často koloniálních nebo bývalých koloniálních území (například Britové z Keni). Třetím typem, současně nejčastějším, je *návrat pracovníků a jejich rodin z rozvinutějších průmyslových zemí do zemí poskytujících pracovní síly* (například Indové z Británie).

Posledním Kingovým rozlišením je reemigrace *ancestrální* a *důchodovou*. Ancestrální reemigrace označuje návrat druhé generace čili potomků emigrantů, kteří se vrací do vlasti svých předků, ve které se však sami nenarodili (King, 1986, s. 6). K důchodové reemigraci se uchylují jedinci, kteří se rozhodnou vrátit do země původu ve chvíli, kdy odchází do důchodu (King, 1986, s. 8).

Jiný pohled poskytuje Katie Kuschminder (2013). Podle ní lze návraty kategorizovat na *dobrovolný vysoce kvalifikovaný návrat*, *dobrovolný návrat s nízkou kvalifikací*, *návrat sezónních migrantů*, *návrat studentů* (nucený i dobrovolný), *návrat odmítnutých žadatelů o azyl*, *asistovaný dobrovolný návrat*, *nucenou deportaci* a *návrat druhé generace* (Kuschminder, 2013, s. 17).

Mimo výše zmíněné se můžeme setkat také s termínem *repatriace*. Ten označuje návrat, který není výsledkem iniciace migrantů samotných, ale odráží situaci, kdy jsou k návratu nuceni politickými událostmi nebo autoritami, případně nějakou osobní či přírodní katastrofou (King, 1986, s. 5).

2.3. Typologie reemigrantů

Kromě výše zmíněných typů reemigrací můžeme najít v odborné literatuře i typologie samotných navrátilců. Reemigranti bývají konkrétně definováni jako lidé, kteří se vrací do země své státní příslušnosti poté, co byli zahraničními migranty (ať už krátkodobě či dlouhodobě) v jiné zemi a mají v úmyslu zůstat v zemi svého původu alespoň po dobu jednoho roku (Recommendations on Statistics of International Migration, 1998, s. 94).

Většina typologií rozlišuje reemigranty na základě dvou dimenzí. První je doba, po kterou reemigranti plánovali zůstat v zahraničí (dočasně či trvale) a druhou jsou důvody pro jejich návrat. Gmelch (1980, s. 138) na základě analýzy několika různých typologií určuje tři základní typy navrátilců:

1. *Navrátilci, kteří plánovali dočasnou migraci.* Emigrovali se záměrem vrátit se a skutečně se vrátili. Doba návratu takových migrantů je určena cíli, které si stanovili v průběhu migrace dosáhnout.
2. *Navrátilci, kteří chtěli zůstat trvale, ale byli nuceni se vrátit.* Tito jedinci preferovali zůstat v zahraničí, ale kvůli vnějším faktorům byli nuceni přesunout se zpět do země původu.
3. *Navrátilci, kteří chtěli zůstat trvale, ale rozhodli se vrátit.* Takové jedince vedlo k rozhodnutí vrátit se selhání při snaze přizpůsobit se hostitelské společnosti nebo stesk po domovu.

Podle Gmelche tato typologie pomáhá objasnit základní druhy navrátilců. Přesto často vyvstávají problémy při snaze zařadit migranty do

této typologie podle jejich záměrů na začátku migrace. Mnoho migrantů totiž na začátku často jednoduše nemá konkrétní plány. Vycházejí ze zkušenosti a nechávají své rozhodnutí o tom, zda se vrátí a kdy se vrátí otevřené a na okolnostech a příležitostech, které najdou v nové společnosti (Gmelch, 1980, s. 138; Bovenkerk, 1974, s. 9).

Gmelchovou typologií se následně inspiroval King (1986). Jeho typologie zahrnuje čtyři ideální typy, které zakládá také na dichotomii *zamýšlené dočasné migrace versus zamýšleného trvalého usídlení a skutečného návratu versus skutečného trvalého usídlení*:

1. *Reemigranti, kteří emigrovali se záměrem vrátit se a opravdu se vrátili.*
Takoví jedinci svým návratem pouze naplnili své původní plány. Většinou se jedná o lidi, kteří migrovali z důvodu zvýšení svých finančních úspor, aby si mohli dovolit uskutečnit své sny v podobně určitých investicích doma. Příkladem takové investice může být pořízení si nového domu nebo rozjetí vlastního podnikání. Jakmile bylo cíle dosaženo, migrant se vrací domů plnit si své sny. V některých případech může být cíl i nefinanční a může souviset s nabytím určitého druhu dovedností a zkušeností, pouhou zkušeností s pobytem v zahraničí nebo touhou vyzkoušet si jiný způsob života. Znovu však platí, že jakmile je dosaženo nějaké kvalifikace nebo je uspokojena touha po odlišném životě, migrant se víceméně vrátí podle plánu.
2. *Jedinci, kteří plánovali dočasnou migraci, ale nevrátili se.* Jedná se o migranty, kteří svůj návrat plánovali podobně jako první typ, ale nikdy k němu nedošlo. Často se jedná například o studenty, kteří odjeli studovat do zahraničí, kde se nakonec usadili a zůstali trvale. U takových jedinců však často zůstává myšlenka na návrat stále otevřená.

3. *Zamýšlená trvalá migrace s návratem.* K takové situaci dochází z různých důvodů. Buď jsou migranti nuceni vrátit se kvůli nějakým okolnostem, na které nemají vliv jako je například ekonomická situace v hostitelské zemi nebo rodinná krize doma. V jiném případě mohlo dojít k nedostatečné adaptaci na místní kulturu a integraci do společnosti. Může se ale jednat také o migranty, kteří změnili svůj názor ne kvůli nepohodlí, ale kvůli zlepšení ekonomických podmínek doma.
4. *Zamýšlená trvalá emigrace bez návratu.* Taková kategorie je pro studium reemigrace samozřejmě nejméně důležitá (King, 1986, s. 11–14).

Další důležitou typologií, která měla velký vliv na výzkum reemigrace a zároveň pravděpodobně nejvyužívanější je ta od Francesca Cerase (1974), která vychází z výsledků jeho zkoumání italských reemigrantů vracejících se ze Spojených států. Typologie je založena na předpokladu, že pravděpodobnost návratu závisí na míře akulturace v hostitelské zemi. Cerase na základě toho rozlišuje čtyři subtypy reemigrantů podle příčiny jejich návratu.

První typ nazývá „*return of failure*“, tedy návrat z důvodu selhání. Jedná se o takové migranty, kteří plánovali usadit se v hostitelské zemi natrvalo, ale nebyli schopni se plně adaptovat do majoritní společnosti. Jestliže mají rodinu a domov, do kterého se mohou vrátit, pak po pár letech svou migraci ukončí. Většinou se podle něj jedná o jedince, kteří v hostitelské zemi vykonávali nekvalifikované práce jako například v továrnách, práce je příliš neuspokojovala a během svého pobytu se setkávali s nejrůznějšími stereotypy, proto jejich život v zahraničí nebyl snadný. Migrace tak nesplnila jejich očekávání a přetrval v nich pocit, že do hostitelské země nepatří (Cerase, 1974, s. 249).

Druhým typem je *return of conservatism*, který by se dal přeložit jako konzervativní návrat. Tito navrátilci migrovali z čistě ekonomických důvodů a myslí jsou stále fixovaní na jejich návrat domů s nadějí, že si s sebou odvezou dostatek peněz k uspokojení svých či rodinných materiálních potřeb. Těmi mohou být například koupě pozemku nebo ke zvýšení své životní úrovně v zemi původu. Tito jedinci tak vydělané peníze v průběhu migrace spíše ukládají, než aby si dopřáli vyšší životní standard, který jim život v hostitelské zemi umožňuje (Cerase, 1974, s. 254).

Třetím typem je *return of innovation*, tedy inovační návrat. V tomto případě migrant vidí ve svém návratu možnost většího uspokojení svých potřeb a aspirací. Tyto aspirace jsou samozřejmě odlišné od těch, které měl v době odchodu ze země původu a jsou ovlivněny jeho migrační zkušeností. Aby je realizoval, je připraven využít všech zkušeností, které během svého pobytu v zahraničí získal (Cerase, 1974, s. 251). Někdy se může jednat o jedince, kteří se stanou aktéry sociálních změn v zemi původu. To může znamenat i to, že nové zkušenosti a hodnoty, které získali jim umožňují vyřešit větší problémy kterým oni či skupina, ke které patří musí čelit.

Posledním typem je *return of retirement*, tedy návrat do důchodu. Jedná se o reemigranty, kteří se vrátili do země původu, aby zde zestárli po tom, co dosáhli důchodového věku. Svůj návrat vnímají jako začátek nové a poslední etapy jejich života. V zahraničí sice prožili plnohodnotný život, účastnili se zde ekonomického, sociálního i politického života, ale se zvyšujícím se věkem se jejich myšlenky opět začaly obracet k místu původu (Cerase, 1974, s. 257).

Přestože se nejedná o vyčerpávající výčet typologií navrátilců, jedná se o ty nejzákladnější, které v odborné literatuře můžeme nalézt a pro účely této práce postačí. Další kapitola je věnována klasickým reemigračním teoriím nebo také analytickým přístupům k reemigraci.

2.4. Reemigrační teorie

Proces reemigrace je obvykle konceptualizován pomocí čtyř teoretických perspektiv. Nějaké mají za cíl předpovědět existenci nebo rozsah návratů, jiné zkoumají vliv návratů na místní ekonomické a kulturní systémy. Mezi jednodušší rámce pro zkoumání návratů patří ty, které jsou založeny na vzdálenosti, času a záměru. Ty pak často předpokládají, že čím je například menší vzdálenost mezi vysílací a hostitelskou zemí, tím vyšší je pravděpodobnost návratu nebo čím déle migrace trvá, tím je pravděpodobnost návratu nižší (King, 1986, s. 9–10).

Jean–Pierre Cassarino (2004) ve svém příspěvku *Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited* systematicky rozlišuje a přehodnocuje pět různých teoretických paradigmat pro studium reemigrace, které vychází z klasických migračních teorií: neoklasickou ekonomii, novou ekonomii pracovní migrace, strukturalismus, transnacionalismus a teorii sociálních sítí. Ve světle těchto rámců za důležité faktory považuje počáteční motivace k migraci, délku trvání migrace, podmínky návratu, připravenost navrátilců a mobilizaci zdrojů.

Přestože zastávám názor, že jednotlivé přístupy ke studiu reemigrace postrádají jistou provázanost a samotný návrat považuji spíše za komplexnější jev, který tudíž nelze plně vysvětlit ani jednou z teorií, považuji za důležité je zde popsat, protože měli velký vliv na vývoj studia reemigrace, přispívají k jeho lepšímu pochopení a lze na nich jasně ilustrovat, jak mnohostranný a heterogenní jev reemigrace je.

2.4.1. Neoklasická ekonomie

Klasická migrační teorie neoklasické ekonomie spočívá ve vysvětlení migrace jako důsledku nerovnováhy mezi nabídkou a poptávkou na pracovním trhu (Massey et al., 1993, s. 433). Má dvě analytické roviny, z hlediska *makroúrovně* migrace směřuje z méně vyspělých zemí s přebytkem pracovních sil a nízkými platy do zemí či oblastí vyspělejších s nedostatkem pracovních sil a vysokými platy. Platí, že čím vyšší jsou rozdíly ve mzdách, tím vyšší jsou migrační toky. Na *mikroúrovni* teorie vychází z předpokladu, že jedinec migruje v očekávání zlepšení celkové kvality života (Drbohlav, Uherek, 2007, s. 131). Tento racionálně kalkulující jedinec, který migruje proto, aby maximalizoval svůj zisk, tedy mzdu, srovnává příjem v zemi svého původu s příjmem na místech s vyššími mzdami poté, co od něj odečetl náklady na migraci (Baršová, Barša, 2005, s. 267). Migrace je tedy vysvětlována jako výsledek snahy migrantů zvýšit své příjmy a cílem je vyrovnat mzdové rozdíly mezi vysílajícími a přijímacími zeměmi (Kunuroglu, 2016, s. 5).

Neoklasická ekonomie v souvislosti s reemigrací vychází z předpokladu, že návrat migrantů je výsledkem selhání migrační zkušenosti, která nevedla k očekávaným přínosům. Podle této teorie navrátilci nesprávně vykalkulovali náklady na migraci a nezískali očekávané výnosy z migrace, jako například vyšší příjem v hostitelské zemi. K návratu tedy dochází v důsledku jejich neúspěchu v zahraničí nebo proto, že jejich lidský kapitál nebyl v hostitelské zemi dostatečně oceněn. Na rozdíl od nové ekonomie pracovní migrace navíc neoklasická ekonomie nahlíží na migranty jako na jednotlivce, kteří se snaží maximalizovat nejen jejich výdělků, ale také délku jejich pobytu v zahraničí tak, aby dosáhli trvalého pobytu. Z této perspektivy tedy návrat není motivován ničím jiným, než neúspěšnou migrační zkušeností, zejména pokud jde o očekávané příjmy, zaměstnanost a trvání migrace (Cassario, 2004, s. 255).

2.4.2. Nová ekonomie pracovní migrace

Novou ekonomii pracovní migrace původně rozpracoval Oded Stark a v kontextu migrace spočívá v úsilí minimalizovat riziko a diverzifikovat zdroje příjmů. Oproti neoklasické ekonomii nepovažuje za základní jednotku racionálního rozhodování jednotlivce, ale celou rodinu. Hlavním důvodem k migraci není rozdíl ve mzdě, ale nejistota, relativní chudoba a snaha vyhnout se riziku prostřednictvím diverzifikace zdrojů příjmu. Migrace je také chápána jako prostředek přizpůsobení se domácnosti požadavkům kapitalistické ekonomiky v prostředí, kde dostatečně nefungují pojišťovací a úvěrové trhy (Baršová, Barša, 2005, s. 269). Důležitou součástí migrace bývají také remitence, které migrující jedinec posílá své rodině do země původu jako nový zdroj příjmu a kapitálu, na který spoléhají (Stark, 1985, s. 174).

V souvislosti s reemigrací nová ekonomie pracovní migrace vysvětluje návrat jako racionální a logický výsledek vypočtené strategie definované na úrovni migrantovy domácnosti a jako důsledek úspěšného dosažení plánovaných cílů. Podle této teorie tedy migranti odchází do zahraničí pouze na omezenou dobu, dokud se jim nepodaří poskytnout svým domácnostem očekávaný příjem. Délka pobytu je přesně vypočítána s ohledem na potřeby domácnosti a jakmile jsou tyto potřeby naplněny, dojde k návratu. Návrat je tak přirozeným výsledkem úspěšné migrační zkušenosti, během níž migranti naplnili své cíle, tedy vyšší příjmy a akumulaci úspor, zatímco přirozeně převáděli část svých příjmů do domácnosti v zemi původu. V souladu s tezí Odeda Starka je reemigrace chápána jako součást dobře připraveného migračního projektu, který ovlivňuje nejen sklon migrantů vyvíjet vyšší pracovní úsilí a šetřit více peněz, než domácí pracovníci, ale také jejich vzorce chování v hostitelské společnosti a úroveň jejich socializace (Cassario, 2004, s. 255–256).

Navzdory kontrastním interpretacím oba teoretické přístupy poskytují užitečné informace o důvodech, proč se lidé stěhují do zahraničí a proč se vracejí domů. Nicméně oba mají podle Cassarina několik nedostatků. První se týká samotných aktérů a jejich motivací k návratu. Zdá se, že návraty jsou determinovány pouze finančními nebo ekonomickými faktory, a zároveň tyto teorie poskytují jen málo vysvětlení k tomu, jak se v zemích původu využívají zasílané remitence stejně jako dovednosti, které navrátilci získali. Druhý nedostatek se týká skutečnosti, že zatímco se obě teorie snaží vysvětlit, kdy a proč se migranti rozhodli vrátit domů, neexistuje prakticky žádný odkaz na to, kam se migranti vrací ani na jejich sociální, ekonomické a politické prostředí doma, čímž se zkušenost návratu zdá být izolovaná. Několik empirických studií mimo jiné podle Cassarina přesvědčivě ukázalo, že paradigma úspěšnosti versus selhání nemůže plně vysvětlit fenomén reemigrace. Toto paradigma má ve skutečnosti tendenci izolovat rozhodnutí a strategie navrátilců od jejich sociálního a politického prostředí a přehlíží ostatní kontextuálními faktory. Jak tvrdí následující, strukturální přístup k reemigraci, návrat není jen osobní záležitostí, ale především sociální a kontextovou, ovlivněnou situačními a strukturálními faktory (Cassario, 2004, s. 257).

2.4.3. Strukturální přístup

Strukturální teorie v kontextu reemigrace zdůrazňuje význam sociálních, ekonomických a politických podmínek v zemích původu, a to nejen jako hlavních faktorů při rozhodování o návratu, ale také jako faktorů ovlivňujících následnou schopnost reemigrantů využívat dovednosti, které získali v zahraničí (Setrana, 2017, s. 29). Strukturální přístup tedy vychází z předpokladu, že reemigraci nelze analyzovat pouze s ohledem na individuální zkušenosti migrujícího, ale také s ohledem na sociální

a institucionální faktory v zemích původu. Ve skutečnosti je tedy návrat otázkou kontextu (Cassario, 2004, s. 257). Stejně jako nová ekonomie pracovní migrace, tak i strukturální přístup ale zdůrazňuje, jak důležité jsou pro rozhodnutí o návratu a opětovné začlenění reemigrantů finanční a ekonomické zdroje přenesené zpět do zemí původu.

Zda lze návrat považovat za úspěch či selhání je v rámci této teorie analyzováno tak, že jsou dány do vzájemného vztahu očekávání reemigrantů a reálný sociální a ekonomický kontext doma. George Gmelch (1980) dále zdůraznil potřebu dávat do souvislostí motivace k návratu se záměry migrantů po něm. Návrat je podle něj ovlivněn příležitostmi, které migranti očekávají, že naleznou ve svých zemích původu, stejně jako příležitostmi nabízenými v zemích hostitelských (Cassario, 2004, s. 258).

Na rozdíl od neoklasické ekonomie a nové ekonomie pracovní migrace se strukturální přístup zaměřuje také na to, do jaké míry mohou mít reemigranti dopad na společnosti svého původu a objevovat se po návratu jako aktéři změn. Odkazuje přitom na dvě proměnné: čas a prostor. Čas se týká délky pobytu v zahraničí a změn, ke kterým během něj došlo jak u migrantů, tak v zemích jejich původu (Cassario, 2004, s. 259). Předpokládá se, že je-li délka pobytu v zahraničí velmi krátká, například kratší než rok, migrant bude mít příliš málo zkušeností, aby mohl být po návratu aktérem nějakých změn. Pokud je doba nepřítomnosti naopak velmi dlouhá, může u navrátilců dojít k příliš velkému odcizení od původních společností nebo jsou na iniciování nějakých změn příliš staří. Je tedy potřeba nalézt určitou optimální délku nepřítomnosti, která bude dostatečně dlouhá na to, aby migrace jedince ovlivnila a umožnila mu absorbovat určité zkušenosti a hodnoty a přesto dostatečně krátká na to, aby měl po návratu ještě čas a energii tyto získané zkušenosti, dovednosti a postoje využít (King, 1986, s. 19).

Co se týče druhé proměnné, tedy prostoru, podle strukturalistů ovlivňuje schopnost inovace také lokální kontext v zemích původu migrantů, konkrétněji jejich institucionální a ekonomický rozvoj (Cassario, 2004, s. 260).

V rámci kritiky strukturálního přístupu, Cassarino (2004) argumentuje, že má tendenci omezovat zkušenosti pramenící z migrace na pouhé získání dovedností. Iniciativy navrátilců navíc bývají strukturalisty hodnoceny poměrně pesimisticky, a to jako mnohdy promrhané kvůli strukturálním omezením ekonomik v zemích původu, které jsou zakotveny v určitém tradičním kontextu. Ten definuje symbolické a behaviorální vzorce, kterými se navrátilci musí řídit, pokud chtějí být zpátky domů přijati. Dalším důvodem, proč reemigranti selhávají při prosazování svých zájmů je podle strukturalistů to, že zůstávají příliš dlouho mimo tyto "tradiční způsoby myšlení" a zároveň ztrácejí sítě sociálních vztahů. Jinými slovy, strukturalismus předpokládá, že migranti v zahraničí nezachovávají vazby se zeměmi svého původu. Tyto předpoklady jsou silně zpochybňovány transnacionalisty a teorií sociálních sítí (Cassario, 2004, s. 261)

2.4.4. Transnacionalismus

Koncem osmdesátých let se vlivem stále rostoucí globalizace začala rozvíjet teorie transnacionalismu, a to ve snaze porozumět a zdůraznit dynamiku udržování sociálních i ekonomických vazeb mezi hostitelskými a vysílajícími zeměmi migrantů. Ve srovnání s předchozími přístupy transnacionalismus předpokládá, že odchodem do zahraničí nemusí nutně dojít k narušení těchto vazeb, ale naopak dochází k jejich udržování prostřednictvím stálé komunikace, pravidelných návštěv, ale i finančních prostředků, které migranti posílají domů svým rodinám. Transnacionalismus se týká také cílených iniciativ v zemích původu, které jsou kolektivně

koordinovány a postupně institucionalizovány v důsledku vzájemného působení s vládami vysílajících zemí.

Tato teorie předpokládá mimo jiné existenci diaspor ve smyslu etnických skupin v hostitelských zemích, které si zachovávají vazby na původní kulturu. Transnacionální přístup má tendenci vidět jednání migrantů jako přímý výsledek náležení k jejich vlastní rozptýlené komunitě. Solidarita a zdroje v rámci skupiny jsou poté definovány s ohledem na nadnárodní komunitu, v níž jsou zakotveny jejich iniciativy i očekávání (Cassario, 2004, s. 261–264).

V kontextu migrace je tento koncepční rámec založen na dvou vzájemně propojených oblastech výzkumu: nadnárodní identity a nadnárodní mobility. Nadnárodní identity jsou výsledkem kombinace původních identit migrantů s identitami, které získávají v hostitelských zemích. Podle transnacionalistů tato kombinace vede spíše k rozvoji "duálních identit" než ke vzniku identit konfliktních. Transnacionální mobility odkazují k udržování silných vazeb s rodinami i přáteli v zemi původu a periodickým a pravidelným návštěvám, prostřednictvím kterých se migranti současně připravují na svůj návrat domů (Cassario, 2004, s. 262).

Podle transnacionalistů na rozhodnutí migrantů vrátit se a na proces jejich opětovného začlenění má velký vliv jejich subjektivní vnímání domova a sebeidentifikace, protože jim poskytují společenský i historický význam. K přípravě na návrat dochází tím, že migranti mobilizují zdroje vyplývající ze společných atributů jako je například náboženství a etnicita. K návratu poté dochází ve chvíli, kdy je shromážděno dostatečné množství zdrojů, ať už finančních či informačních a když jsou podmínky v zemi původu považovány za dostatečně příznivé.

Na rozdíl od zastánců předchozích teorií, pro transnacionalisty návrat nepředstavuje konec migračního cyklu, ale spíše jeho další etapu. Reemigrace

je považována za nedílnou součást kruhového systému sociálních a ekonomických vztahů a výměn usnadňujících opětovné začlenění migrantů a zároveň poskytování důležitých znalostí, informací a členství. Transnacionalisté zároveň připouštějí možnost, že návrat nemusí být definitivní a po určité době může dojít k další migraci (Cassario, 2004, s. 262–264).

Po návratu teoretici transnacionalismu zdůrazňují proces reintegrace, který chápou spíše jako opětovnou adaptaci, která však neznamena opuštění identit, které migranti získali v zahraničí. Neznamena to ani, že navrátilci nejsou konfrontováni s problémy spojenými s opětovným začleněním, ale díky pravidelným kontaktům se svými domácnostmi během migrace, stejně jako pravidelným návštěvám jsou schopni lépe se připravit na návrat i opětovné začlenění. Návrat a reintegrace jsou chápány také jako procesy, kterým napomáhají pokročilé technologie a telekomunikace (Setrana, 2017, s. 30).

Důležité je zmínit, že v kontextu reemigrace transnacionalismus umožňuje zvýraznit i stále trvající přeshraniční vazby mezi navrátilci a jejich migračními komunitami v zahraničí (Cassario, 2004, s. 264).

2.4.5. Teorie sociálních sítí

Teorie migračních sítí je transnacionalismu poměrně blízká. Také považuje navrátilce za migranty, kteří v zahraničí udržovali silné vazby se zeměmi svého původu. V kontextu migrace se tato teorie zaměřuje na způsoby, jakými se migrace udržuje a reprodukuje. K tomu dochází právě prostřednictvím „sítí“, které se díky migraci vytváří, ale současně ji zpětně živí a posilují (Baršová, Barša, 2005, s. 275). Tyto sítě jsou souborem interpersonálních vztahů, které spojují současné migranty, dřívější migranty

i nemigranty ve vysílajících a přijímajících zemích prostřednictvím příbuzenství, přátelství či společného původu. Tyto sítě tak zvyšují pravděpodobnost mezinárodního pohybu, protože snižují náklady a rizika z tohoto pohybu vyplývající a naopak zvyšují očekávané čisté výnosy z migrace. Síťová propojení představují také formu sociálního kapitálu, ze kterého mohou migranti čerpat při snaze získat v zahraničí například zaměstnání (Massey et al., 1993, s. 448).

V kontextu reemigrace teorie sociálních sítí považuje navrátilce za aktéry, kteří shromažďují zdroje potřebné pro zajištění návratu domů právě prostřednictvím sociálních a ekonomických přeshraničních sítí. Sociální struktury zvyšují dostupnost potřebných zdrojů a informací a zároveň mohou přispět k efektivnímu zajištění například zaměstnání po návratu (Cassario, 2004, s. 265).

Zastánci této teorie však nepovažují členství v sítích za samozřejmé. Je to jednak proto, že sítě jsou selektivně organizovány a také protože členství v nich vyžaduje dobrovolný akt samotných aktérů i souhlas ostatních členů s cílem zaručit toky zdrojů, efektivitu a udržování přeshraničních vazeb. Navíc vytváření a udržování sítí vyžaduje dlouhodobé mezilidské vztahy a pravidelnou výměnu vzájemně hodnotných věcí mezi aktéry, které jsou udržovány díky kruhovitosti, která je v těchto sítích vlastní. Vznik sítí tedy reaguje na kontextové a institucionální faktory. Ve skutečnosti jsou tyto vztahy založené na společných zájmech, nikoliv na atributech.

Je však třeba poznamenat, že pro úspěšné znovu začlenění navrátilců po jejich návratu jsou důležité i další zdroje, které spočívají například v sociálním kapitálu, z něhož migranti těžili ještě před migrací. Tento sociální kapitál je chápán jako zdroje poskytované rodinami nebo domácnostmi navrátilců. Jinými slovy, již dříve existující sociální a finanční zdroje mohou ovlivňovat jednání reemigrantů po návratu (Cassario, 2004, s. 266).

Reemigrace je složitý a vícevrstvý jev. Ačkoli nám tyto modely poskytují cenný pohled na reemigraci, žádný nebyl sám o sobě shledán dostačujícím pro to, aby byl schopen poskytnout komplexní obraz o tomto procesu. Podle Cassarina (2004) je nutné koncepční přístupy k navrátilcům přehodnotit. Vzhledem k narůstající rozmanitosti migračních toků je podle něj potřeba rozšířit analytický a interpretační rámec zpětné migrace, který bude zohledňovat různé typy migrantů ať již kvalifikovaných či nekvalifikovaných, ale také migrujících studentů, žadatelů o azyl a uprchlíků. Navrátilci dnes podle něj představují extrémně heterogenní skupinu aktérů, pokud jde také o migrační zkušenosti, délku pobytu v zahraničí, modely mobilizace zdrojů, právní status, motivace a projekty, což je potřeba při studiu reemigrace brát v úvahu. Kromě toho je důležité zohlednit, že technologické a komunikační prostředky nyní umožňují rozvoj informačních toků a posílení přeshraničních vazeb mezi původními a hostitelskými zeměmi a současně tak umožňují migrantům lépe se připravit na jejich návrat.

3. Reintegrace

Pouhým návratem do země původu proces reemigrace nekončí a pro navrátilce často přichází mnohem náročnější část tohoto procesu, kterým je reintegrace. Nancy Adler (1981, s. 344) tvrdí, že zatímco integraci migrantů do cizí společnosti nebo kulturnímu šoku bylo věnováno mnoho studií, poznatky o reintegraci a reintegračním šoku jsou v tomto smyslu chudší. Implicitně se totiž vždy předpokládalo, že návrat do dobře známého prostředí je jednodušší. Mnoho studií však tento předpoklad již vyvrátilo a prokázalo, že návrat bývá naopak nečastěji složitější, než samotná migrace.

Slovník European Migration Network (2018, s. 316) definuje reintegraci jako „*znovu začlenění nebo opětovné začlenění osoby do skupiny nebo do procesu jako například přistěhovalce do společnosti v zemi původu*“. Podle Setrana (2017, s. 31) reintegrace zahrnuje proces, který může trvat dlouhou dobu a odehrává se v zemi původu po té, co jedinec pobýval po delší čas v zahraničí a následně se vrátil. Jiný druh definice zahrnující konkrétní složky reintegrace poskytuje Cassarino (2008, s. 134), který ji definuje jako „*proces, prostřednictvím kterého reemigrant participuje na sociálním, kulturním, ekonomickém a politickém životě země původu*“.

Reintegraci můžeme rozlišit na kulturní, sociální a ekonomickou. Adler (1976, s. 7) definuje kulturní reintegraci jako přechod do domácí kultury poté, co jedinec žil a pracoval v zahraničí. Konkrétněji se jedná o zkušenost, kdy jedinec čelí dříve známému prostředí po tom, co žil značnou dobu v prostředí odlišném (Adler, 1981, s. 343). Přesnější definici dle mého názoru poskytuje Výkladový slovník migrační terminologie (2011), který kulturní reintegraci popisuje jako „*znovupřijetí hodnot, životního stylu, jazyka, morálních zásad, ideologie a tradic země původu ze strany navrátilců*“. Reintegrací sociální je označováno opětovné začlenění migranta do sociální struktury v zemi

původu, které zahrnuje na jedné straně vytvoření osobních sítí a na straně druhé rozvoj struktury občanské společnosti. Nakonec reintegrace ekonomická je procesem opětovného začlenění migranta do ekonomického systému v zemi původu, takže je schopen vydělávat si na své živobytí. V rozvojové terminologii se ekonomická reintegrace zaměřuje také na využívání know-how, které bylo získáno v zahraničí, aby podporovalo hospodářský a sociální rozvoj země původu (Andrlová, Dumont, Kastnerová, 2011, s. 78).

Reintegrace bývá dále zkoumána ze dvou hledisek: objektivního a subjektivního. Objektivní přístup zkoumá skutečné ekonomické a sociální podmínky návratců, tedy zda našli nebo nenašli práci, adekvátní bydlení, jestli rozvíjejí mezilidské vztahy, zda participují v nějakých kulturních organizacích a podobně. To, zda byla reintegrace úspěšná či neúspěšná se pak odvíjí od úrovně naplnění těchto kritérií. Subjektivní přístup se zaměřuje spíše na vnímání vlastního znovu začlenění samotnými reemigranty a na to, do jaké míry pocítují, že návrat domů naplnil jejich očekávání, potřeby a pocit blahobytu (Gmelch, 1980, s. 142). Cílem je tak odhalit tak subjektivní pocity návratců, které ukazují, jak jsou na základě svých zkušeností spokojeni s opětovným začleněním (Setrana, 2017, s. 31).

V odborné literatuře se obecně klade důraz zejména na druhý přístup, v rámci kterého je na reintegraci nahlíženo jako na formu osobního přizpůsobení a je zkoumána v z hlediska míry spokojenosti či nespokojenosti vyjádřené samotnými reemigranty. Plán znovu migrovat pak bývá interpretován jako znak nespokojenosti a špatného přizpůsobení domácí kultuře (Gmelch, 1980, s. 142). Já se v této práci snažím o propojení obou přístupů, tedy jak na zhodnocení reálných podmínek návratu, tak na osobní perspektivu reemigrantů.

Judith N. Martin (1984) dává přízpůsobování se domácí kultuře po reemigraci do souvislosti s přízpůsobováním se kultuře cizí. *„Oba procesy jsou charakterizovány pocitem ztráty známých podnětů a jsou procesem integrace do cizího kulturního systému. Oba procesy také mohou být popsány ve smyslu stupňů nebo fází přízpůsobení“* (Martin, 1984, s. 122). Přesto zdůrazňuje, že mezi nimi existují podstatné rozdíly. První hlavní rozdíl spočívá v očekávání jedinců. Jestliže se mají migranti přízpůsobovat cizí kultuře, předem již očekávají jisté komplikace i to, že vše bude nové. Také nativní obyvatelé předpokládají, že migranti mohou čelit různým potížím při jejich akulturaci a adaptaci, a proto jsou vůči nim tolerantnější. Naopak před návratem reemigranti žádné problémy příliš neočekávají a nijak se na ně nepřipravují. Stejně tak jejich rodina a přátelé předpokládají, že vracející se jedinci budou po návratu stejní, jako když odjížděli (Martin, 1984, s. 123). V důsledku toho často vzniká riziko reintegračního šoku, kterému se budu věnovat později v této práci.

Dalším rozdílem mezi oběma procesy je podle Martinové vědomí změny a obavy ze změn. Při migraci do zahraničí jedinec čelí změně prostředí, které si je dobře vědom. Při návratu domů čelí také změnám, protože prostředí domova se za dobu jeho nepřítomnosti proměnilo, ale ne vždy si tuto změnu jedinec uvědomuje, stejně jako změnu vlastní osobnosti, zvyků a chování pod vlivem získaných zkušeností a prožitých let v zahraničí (Martin, 1984, s. 123).

3.1. Reintegrační modely a strategie

V odborné literatuře můžeme nalézt velké množství výzkumů o reintegraci a zejména pak o reintegraci studentů, kteří se vrátili z delšího studijního pobytu v zahraničí (Asuncion–Lande, 1976; Gullahorn a Gullahornová, 1963; Glaser, 1974 in Martin, 1976, s. 117). Někteří vědci na základě toho vytvořili typické vzorce přízpůsobování navrátilců od těch, kteří

se přizpůsobují snadno až po ty, kteří mají velké potíže. Zmiňme například Nancy Adler (1981), která studovala proces návratu dvou stovek zaměstnanců, kteří se vraceli do Kanady po tom, co pracovali v zahraničí průměrně dva roky. Došla k závěru, že zaměstnanci vnímali svůj návrat domů a následnou reintegraci jako mnohem složitější, než samotnou migraci do cizí země (Adler, 1981, s. 342). Zabývala se také tím, jaké strategie můžeme u navrátilců pozorovat při jejich snaze zvládnout svůj návrat a reintegraci a přestože je výzkum zaměřen pouze na jedince, kteří byli do zahraničí vysláni v rámci svého zaměstnání, myslím si, že výsledky se dají aplikovat i na individuální migranty.

Nejdříve Adler (1981) rozlišuje dvě dimenze reflektující přístup navrátilců: obecný a specifický. Obecný přístup může být optimistický nebo pesimistický a specifický přístup může být aktivní nebo pasivní. Aktivní navrátilci se pokouší o vlastní změnu sebe sama a svého prostředí, zatímco pasivní nejsou ochotni dělat změny žádné a reagují na své okolí negativně. V rámci těchto přístupů dále rozlišuje čtyři typy postojů navrátilců: proaktivní, resocializovaný, odcizený a rebelský (vzpurný). Proaktivní navrátilci jsou optimističtí a současně aktivní; resocializovaní jedinci jsou optimističtí a i na své okolí reagují pozitivně, ale zároveň jsou pasivní; reemigranti, které lze označit jako odcizené jsou pesimističtí a k tomu pasivní a rebelové jsou pesimističtí a současně aktivní, proto se chovají vůči svému okolí spíše agresivně. Adler ve svém výzkumu došla k závěru, že nejvíce navrátilců lze označit za proaktivní (Adler, 1981, s. 353).

Podle Cassarina (2008) jsou reintegrační modely utvářeny třemi vzájemně propojenými prvky: prvním je místo reintegrace, druhým délka trvání migrace a typ migračních zkušeností a nakonec faktory a okolnosti, které motivovaly návrat a formovaly reintegraci migrantů v zemi původu. To, co podle Cassarina ovlivňuje podobu reintegrace je také to, zda byl návrat

nucený či dobrovolný (Cassarino, 2008, s. 11–12). Dále je důležitá příprava na návrat, která vyžaduje čas a zahrnuje shromažďování potřebných informací o podmínkách návratu a zdrojů k jeho udržení. Mobilizace zdrojů se týká hmotného (finančního) kapitálu a nehmotného (lidského a sociálního) kapitálu (Cassarino, 2008, s. 19). Na základě toho Cassarino rozlišuje tři různé úrovně připravenosti, které se navzájem liší podle schopností mobilizovat dostatečné zdroje, podmínkami před a po návratu, délkou trvání migrace a faktory, které motivují návrat migrantů.

První úroveň se týká navrátilců s *vysokou úrovní připravenosti*. Tito přistěhovalci věnovali dostatek času tomu, aby svůj návrat naplánovali a také zhodnotili změny, ke kterým došlo v jejich vlasti. To jim umožňuje návrat dobře zorganizovat a zároveň mobilizovat dostatečné hmotné i nehmotné zdroje potřebné k návratu.

Druhá úroveň se týká navrátilců s *nízkou úrovní připravenosti*. Do této kategorie patří migranti, jejichž délka pobytu v zahraničí byla příliš krátká na to, aby umožnila mobilizaci potřebných prostředků k zajištění úspěšné reintegrace v důsledku různých událostí, které náhle přerušili jejich migraci. Těmi mohou být například nečekané rodinné problémy nebo nepříznivé ekonomické podmínky v hostitelské zemi. Pro takové migranty jsou náklady na pobyt v zahraničí vyšší než ty na návrat domů.

Třetí úroveň se týká navrátilců, kteří se na návrat *nepřipravili vůbec* nebo neměli možnost se připravit kvůli nepříznivým okolnostem či faktorům, které náhle přerušily jejich pobyt v zahraničí a v důsledku toho došlo k neplánovanému návratu (Cassarino, 2008, s. 20).

Jako poslední příklad představených reintegračních strategií lze zmínit ty od Katie Kuschminder (2013), která se ve své studii zabývá reintegrací etiopských žen. Strategie opětovného začlenění představují multidimenzionální přístup k procesu reintegrace založený na čtyřech

dimenzích: udržování kultury, sociální sítě, sebeidentifikace a přístup k právu, institucím a pracovnímu trhu v zemi návratu.

Udržování kultury odráží hodnotové systémy reemigrantů a jejich orientace na hodnoty země, do které migrovali či hodnoty země původu. Sociální sítě jsou sítěmi v zemi původu navrátilce, které se mohou skládat jak z jiných reemigrantů, tak i místních obyvatel, přeshraničních sítí nebo kombinací všech zmíněných. Určují přístup k prostředkům a sociálnímu kapitálu. Sebeidentifikace je subjektivní pohled navrátilců a sebeurčení jejich vlastní identity. Mohou se identifikovat buď jednosměrně vůči zemi původu, jednosměrně vůči hostitelské zemi nebo obousměrně vůči oběma zemím. Přístup k právům, institucím zahrnuje postavení, kterého může jedinec jako vracející se migrant dosáhnout v institucích jako je trh práce, občanské právo, politické instituce, právo na bydlení nebo vzdělávací systém (Kuschminder, 2013, s. 33–37).

V rámci těchto čtyř dimenzí tedy Kuschminder nabízí čtyři typy strategií. První nazývá *reintegrovanou*. Reintegrovaný navrátilce bývá jedincem, který strávil v zahraničí delší dobu (více než pět let), na návrat se dobře připravil a disponuje cennými dovednostmi nebo vysokým finančním kapitálem. Tento reemigrant si s sebou přináší některé kulturní aspekty, které si v hostitelské zemi osvojil, ale také si stále zachovává kulturní hodnoty země původu. Disponuje rozsáhlými sociálními sítěmi, které zahrnují místní obyvatele, další navrátilce, ale i udržování kontaktů ze země, do které migroval. Tyto sítě mu umožňují překlenout prvotní reintegrační problémy a zajišťují přístup k širokému spektru zdrojů. Reemigrant sám sebe považuje za transnacionálního jedince a cítí se být součástí obou kultur. V rámci této strategie je také schopný získat omezená práva, pokud to země původu umožňuje, jako například dvojí občanství. Pokud to země původu neumožňuje, jeho práva mohou být omezená. Také přístup na trh práce má

tento jedinec snadný, a to zejména díky svým schopnostem a přizpůsobivosti (Kuschminder, 2013, s. 37).

Druhá strategie se nazývá *enklávy*. S první strategií má společné to, že se jedná o jedince, kteří strávili v zahraničí delší dobu, jsou dobře připravení na návrat a mají cenné dovednosti či vysoký finanční kapitál. U těchto reemigrantů však nedošlo k udržování kultury země původu, v zahraničí došlo k plné akulturaci a i po návratu si udržují kulturu země, do které migrovali. V důsledku toho často dochází ke střetům s místními obyvateli. Sociální sítě tvoří především ostatní navrátilci a současně dochází k udržování přeshraničních sítí. Sami sebe považují za transnacionální jedince, stejně jako reintegrovaní navrátilci. Vzhledem k jejich orientaci na kulturu hostitelských zemí však mívají omezená práva, což ovšem vychází pouze z jejich vlastní volby. Přístup na trh práce, bydlení i do jiných institucí však mají snadný.

Třetí strategie se nazývá *tradiční*. Tradiční reemigranti byli typicky v zahraničí kratší dobu (většinou tři až pět let). Na návrat se připravili průměrně a jejich společenské postavení není tak vysoké jako u předchozích typů, i když není ani špatné. Tradicionalisté se plně přizpůsobili místní kultuře a kulturu země, do které migrovali již dále neudržují či přímo odmítají. Často se jedná o jedince, kteří byli v hostitelské zemi segregováni a měli omezený kontakt s majoritním obyvatelstvem. Jejich sociální sítě se skládají převážně z místních obyvatel a nezahrnují téměř žádné reemigranty, ani u nich nedochází k udržování přeshraničních sítí. Sociální kapitál je tedy slabší než u předchozích strategií. Sami se identifikují se zemí původu a protože si většinou nechali své občanství, mají v ní plný přístup ke všem právům i institucím (Kuschminder, 2013, s. 38).

Poslední strategie se nazývá *zranitelná*. Zranitelní navrátilci pobývali v zahraničí typicky kratší dobu, na návrat se příliš dobře nepřipravili a často se jedná o nízko kvalifikované jedince s nízkým společenským postavením.

Obecně se jedná o jedince s neúspěšnou migrační zkušeností, kteří mohli být k návratu i nuceni například formou deportace. Tito reemigranti se nijak neidentifikují s kulturou, do které migrovali, ale současně jsou odmítáni kulturou v zemi původu, což je způsobeno jejich statusem deportovaných. Nízký sociální status je odsouvá na okraj společnosti a může dojít až k sociálnímu vyloučení. V důsledku toho mají také omezený přístup k místním institucím i právům, přestože jsou plnohodnotnými občany země původu. Mají také omezené sociální sítě, které se skládají z místních obyvatel nebo jiných navrátilců, kteří se však ocitají v podobné situaci.

Podle Kuschminder tyto strategie samozřejmě nejsou definitivní a může docházet k jejich střídání v různých fázích návratu. Jednotlivé kategorie se také nemusí nutně vylučovat a může se jednat o jejich kombinaci (Kuschminder, 2013, s. 38).

3.2. Reintegrační šok

Reintegrační šok je poněkud méně známým a diskutovaným druhem kulturního šoku, který bývá samotnými migrujícími jedinci často velmi podceňován. Vědeckou pozornost získal mimo jiné v roce 1944, když Schütz (1944) ve své eseji *The Homecomer* popsal problémy domů se vracějících válečných veteránů. Větší pozornosti se mu dostalo v padesátých a šedesátých letech, kdy se mu věnoval například sociolog Sverre Lysgaard (1955), na něj navazující Gullahorn a Gullahorn (1963) nebo Kalervo Oberg (1960).

Pro porozumění reintegračnímu šoku považuji za důležité nejprve uvést definici kulturního šoku, tak jak ji zformuloval Kalervo Oberg (1960). Ten jej popisuje jako pocit úzkosti v důsledku ztráty známých společenských znaků a symbolů při střetu s odlišným kulturním prostředím. Kulturní šok může mít různorodé projevy mezi které patří například strach z neznámých

jídel a vody či z fyzického kontaktu s příslušníky cizí kultury, roztržitost, pocit bezmoci, agresivita a touha po kontaktu s příslušníky vlastní národnosti či přání vrátit se domů (Oberg, 1960, s. 177). Také americký antropolog Harvey Russell Bernard (1940, s. 380) popisuje kulturní šok jako pocit, že nás lidé okolo sebe nechtějí, cítíme se sami a přejeme si v cizím prostředí najít někoho, s kým bychom mohli mluvit naším rodným jazykem. Kulturní šok se tedy týká situace, kdy čelíme kontaktu s cizí neznámou kulturou.

Reintegrační šok je naopak spojen s kulturním prostředím, ze kterého pocházíme a bývá definován jako „*jako proces opětovného přizpůsobování se vlastní domácí kultuře poté, co jedinec žil dlouhou dobu v odlišném kulturním prostředí*“ (Gaw, 2000, s. 83). Wang definuje reintegrační šok podobně jako ztrátu společenských znaků a symbolů během přechodu jedince do domácí kultury potom, co žil a pracoval v kultuře jiné (Wang, 1997, s. 115). Nový a Scholl–Machl mluví v souvislosti s reintegračním šokem o tzv. reintegrační krizi, kterou označují stav, kdy ve vlastní kultuře dochází ke zvýšené akulturační zátěži. Konkrétně jde o opětovné zvykání si na domácí kulturu, protože v cizí kultuře již proběhly akulturační procesy, které mají za následek odcizení vlastní kultuře. Až po úspěšném překonání této reintegrační krize nastupuje úplné znovu začlenění do vlastní kultury (Nový, Scholl–Machl, 2005, s. 65–66).

Problémy reemigrantů po jejich návratu tedy pramení zejména z toho, že již v hostující zemi přijali nové role a odchod pro ně znamená opuštění vytvořených vztahů, rolí a zvyků, které již doma nejsou přítomné. V závislosti na míře akulturace v cílové zemi můžou mít i pocit, že za sebou zanechali kus sebe samého (Wang, 1997, s. 117).

V odborné literatuře ale i výsledcích empirických výzkumů se často objevuje tvrzení, že návrat bývá pro migranty náročnější než kulturní šok a odchod do zahraničí (Adler, 1981; Martin 1984). Podle Gullahorn

a Gullahorn (1963) tím, co to způsobuje a současně tím, co vystihuje největší rozdíl mezi kulturním a reintegračním šokem je očekávání navrátilců. Ti totiž čekají, že prostředí, které před časem opustili zůstalo nezměněné, stejně jako oni samotní, což však většinou neodpovídá realitě (Gaw, 2000, s. 86). Zatímco byli v zahraničí, čas běžel dál a lidé a i oni sami prošli vlivem každodenního života v jiné kultuře a v jiném sociálním prostředí řadou změn. Během pobytu v zahraničí je totiž podle Wanga na migranty vyvíjen tlak, aby se přizpůsobovali očekáváním a hodnotám kultury cílové země, přestože jsou v nich ty původní stále přítomné. Přizpůsobením se však stávají naopak nepochopenými lidmi, mezi kterými probíhala jejich první socializace. Tito jedinci pak často zjistí, že po návratu domů již nesdílí stejné hodnoty s lidmi a skupinami, se kterými se dříve identifikovali a se kterými se nyní znovu musí naučit žít. Rodina a přátelé na ně mohou vyvíjet tlak, aby se „vrátili k normálu“, což často není to, co si oni sami přejí a necítí se již mezi nimi dobře (Wang, 1997, s. 117).

Součástí reintegračního šoku je také často zjištění, že rodina i přátelé či kolegové se bez migrantů museli během jejich přítomnosti obejít a jejich úkoly, pozice a funkce v sociálních a pracovních sítích musel někdo plnit. Dlouhá nepřítomnost tak může způsobit ztrátu pracovních a sociálních kompetencí, což může po návratu vést k silným pocitům frustrace a zklamání (Soukup, 2014, s. 87–88). To vše pak způsobuje, že se navrátilci cítí sami jak doma, tak v hostující kultuře a zjistí, že uvízli v prostoru někde mezi tím (Wang, 1997, s. 117). Také Kagitcibasi (1987) popisuje zkušenost návratu jako tzv. „dekulturaci“, protože jedinec je zachycen mezi dvěma kulturami, tedy tou domovskou a hostitelskou (Gaw, 2000, s. 86).

Projevy reintegračního šoku se příliš neliší od těch, které můžeme pozorovat u šoku kulturního. Gaw (2000, s. 88) za hlavní projevy reintegračního považuje úzkost, depresi, dezorientaci, odcizení, bezmoc

a mezilidské problémy. Wang (1997, s. 114–115) mezi ně kromě výše zmíněných zahrnuje také neschopnost či neochotu k sociální participaci a psychické problémy pojící se například s rodinnými konflikty nebo s hledáním zaměstnání. Podle Nového a Scholl–Machl (2005, s. 67) u navrátilců můžeme pozorovat také změny hodnotové orientace a životních postojů, odcizení od rodiny a přátel, u nichž k výše zmíněným změnám hodnot nedošlo a ztrátu profesních a soukromých kompetencí v důsledku toho, že si po delší nepřítomnosti jedince jeho role přisvojil někdo jiný (Nový, Scholl–Machl, 2005, s. 67).

3.2.1. Faktory ovlivňující výskyt reintegračního šoku

Podle Gmelche je určitým faktorem, který přispívá k výskytu reintegračního šoku idealizace domova. Vzpomínky navrátilců na domov jsou nostalgické a obsahují převážně pozitivní zkušenosti, zatímco negativní aspekty byly z paměti vytlačeny. Tento idealistický obraz zároveň podporují pravidelné návštěvy, ke kterým dochází hlavně v létě nebo o prázdninách, kdy je doma pohodová atmosféra a protože návštěvy trvají většinou jen krátkou dobu, tak i okolí je příjemnější a projevuje větší radost ze vzájemného setkání (Gmelch, 1980, s. 145).

Také Nový a Scholl–Machl (2005) se zabývali otázkou, jaké faktory mohou přispět k výskytu a intenzitě reintegračního šoku. Rozlišují tak následujících sedm determinant:

1. *Zkušenost s pobytem v zahraničí*: Jestliže se jedinec vrací ze zahraničí poprvé, reintegrační šok bude pravděpodobně silnější, než když se jedná o opakovanou zkušenost.

2. *Kulturní odlišnost země působení*: Čím větší je rozdíl mezi domácí kulturou a kulturou hostitelské země, tím silněji jedince reintegrační šok pravděpodobně zasáhne.
3. *Délka pobytu v zahraničí*: Čím déle pobyt v zahraničí trvá, tím intenzivnější bude i reintegrační šok.
4. *Osobnostní faktory*: Osobnost jedince a jeho vlastnosti jako například sklony k úzkostem, sebevědomí či schopnost navazování kontaktů mohou také ovlivnit sílu reintegračního šoku.
5. *Kontakt s domácí kulturou*: Čím více je jedinec během svého pobytu v zahraničí v kontaktu s domácí kulturou a blízkými, tím více se snižuje pravděpodobnost výskytu reintegračního šoku.
6. *Příprava na návrat*: Člověka, který se na návrat připravuje a uvědomuje si vlastní proměnu i změnu domácí kultury pravděpodobně zasáhne mírnější reintegrační šok, než takové jedince, kteří čekají, že po návratu bude všechno jako před jejich odjezdem.
7. *Plány*: Člověk, který si pečlivě naplánuje své aktivity po návratu utrpí pravděpodobně mírnější reintegrační šok, než člověk s nereálnými plány (Nový, Scholl–Machl, 2005, s. 67).

Přes všechny zmíněné faktory samozřejmě platí, že každý jedinec je jiný a u každého může mít reintegrační šok jinou podobu a intenzitu v závislosti na konkrétních okolnostech. Přesto nám výše popsané poznatky poskytují určitou představu, jak může reintegrační šok vypadat, jaké faktory mohou přispět k jeho výskytu a tak se ho pokusit zmírnit, případně se mu vyhnout úplně.

3.2.2. Fáze reintegračního šoku

Fáze reintegračního šoku mají opět mnoho společného s těmi, které byly popsány u šoku kulturního. Oberg rozlišil čtyři základní fáze kulturního šoku: *nadšení*, charakteristické fascinací novým prostředím, po kterém následuje *rozčarování* či *odmítnutí* spojené s náhlým obratem k pocitům úzkosti, bezmoci a napětí v důsledku objevení se prvních problémů například s jazykem či zaměstnáním, poté přichází *obrat*, v rámci kterého dochází k pozvolnému přizpůsobování se novým podmínkám a poslední fází je konečné *přizpůsobení* společně s vyrovnáním se a akceptací zvyků hostitelské země (Oberg, 1960, s. 178). Kulturní šok byl i mnoha jinými autory popisován jako skládající se z určitých stádií, které by se daly graficky znázornit jako křivka ve tvaru písmena U. Tak popsal kulturní šok i Lysgaard (1955), podle kterého první horní část písmena U znázorňuje fázi nadšení, dolní část písmena představuje fázi rozčarování a frustraci a druhou horní část písmena je přizpůsobení, ke kterému dochází na konci celého procesu.

Na Lysgaardu pak navázali Gullahorn a Gullahorn (1963), kteří po svém výzkumu zabývajícím se návratem studentů do Spojených států po dlouhodobém zahraničním pobytu navrhli rozšíření této teorie právě o neméně důležitý reintegrační šok. Ten má podle nich stejné fáze jako ten kulturní. U-křivku tak nahradili křivkou ve tvaru písmena W. Jeho první polovina představuje výše popisované fáze kulturního šoku a druhá polovina fáze šoku reintegračního. Ty začínají opět nadšením z návratu domů, ale pokračují frustrací způsobenou tím, že po dlouhé době strávené v zahraničí již u jedince došlo k přizpůsobení hostitelské kultuře a on tak znovu čelí nutnosti adaptovat se na domácí kulturu, na kterou si odvyknul. Následně však dochází opět k přizpůsobení, což je poslední vrchol písmena W (Gullahorn, Gullahorn, 1963).

4. Reemigranti a využití jejich kapitálu

V odborné literatuře můžeme pozorovat dva druhy diskuzí. První se zabývají reemigranty jako nositeli nově získaných dovedností a inovačních a podnikatelských potenciálů. Druhé využíváním nashromážděného kapitálu jednotlivými migranty, tedy jejich úspor či remitencí.

Co se týče prvního přístupu v rámci studia reemigrace, předpokládá se, že navrátilci mohou ve společnosti, do které se vrací učinit nějakou změnu nebo že tyto země či regiony mohou získat kvalifikovanou a inovativní pracovní sílu, která přispěje k jejich rozvoji. Bovenkerk (1975) shrnuje faktory, které mohou poukazovat na potenciál reemigrantů jako inovativní síly. Jsou to počet navrátilců (čím více jich je, tím větší existuje možnost změny), koncentrace reemigrantů v čase (zda přichází ve vlnách či jednotlivě), doba trvání nepřítomnosti (pokud je velmi krátká, například méně než rok nebo dva, migrant bude mít příliš málo zkušeností, aby mohl iniciovat změny. Pokud je doba nepřítomnosti naopak velmi dlouhá, mohou být navrátilci příliš odcizeni od původní společnosti původu nebo být na inovace příliš staří), zda se jedná o kvalifikované pracovníky nebo nekvalifikované dělníky, rozdíly mezi zeměmi, povaha získaných zkušeností a dovedností (inovační potenciál je pravděpodobně větší pro migranty s obecnými, nikoliv vysoce specializovanými dovednostmi, které nelze široce využít) a jak je návrat organizovaný (zda je plánovaný či spontánní) (Bovenkerk, 1975, s. 45–49)

Podle Kinga (1986) obecně platí, že země původu doufají, že se navrátilci naučili novým dovednostem, které mohou být využity pro zlepšení například průmyslové výroby, zemědělství nebo k rozvoji turistiky. Velká část vracejících se migrantů však bývá v zahraničí zaměstnána na nekvalifikovaných pracovních pozicích, a proto s sebou nepřináší příliš

užitečné dovednosti nebo naopak dovednosti, které získali nemusí vždy nutně odpovídat potřebám vysílající země (King, 1986, s. 18–20).

Další oblastí diskuze je to, jakým způsobem využívají migranti svůj získaný kapitál, což je i jedním z cílů této práce. Je důležité rozlišovat remitence, tedy peníze posílané ze zahraničí domů zejména k podpoře rodinných příslušníků a osobní úspory reemigrantů. V této práci zabývám pouze druhým typem kapitálu, protože zasílání remitencí se ve výzkumu neobjevovalo.

Podle Kinga (1986) mezi nejčastější investice po návratu patří nákup pozemků, strojů či podniků. Úspory reemigrantů jsou většinou vysoké ve srovnání s tím, co by mohli ušetřit doma, a to jak proto, že příjmy v zahraničí jsou vyšší, tak i proto, že migranti vynakládají větší úsilí na omezení jejich spotřeby. Klíčovou otázkou většiny odborníků však není, kolik peněz s sebou reemigranti přinášejí, ale jak je využívají. Většina empirických důkazů podle Kinga (1986) naznačuje, že peníze bývají vynaloženy převážně na konzumerismus a pro zvýšení pohodlí a postavení navrátilce i jeho rodiny. Zdánlivě nejčastějším cílem investic je bydlení nebo start podnikání (King, 1986, s. 23–24).

Reemigranti si však ze zahraničí často odváží nejen finanční, ale i osobní kapitál ve formě nejrůznějších dovedností, zkušeností a nově získaných vlastností. Na schopnost navrátilců dobře využít tyto zkušenosti a dovednosti pramenící z jejich migrace mají podle Cassarina (2004) vliv zejména podmínky návratu, domácí pracovní trh, místní mocenské vztahy, ale i tradice a hodnoty v těchto zemích (Cassario, 2004, s. 259).

4.1. Shrnutí teoretické části

V teoretické části jsem shrnula všechna témata, která považuji za důležitá pro ukotvení následující, výzkumné části práce. Zabývala jsem se vymezením termínu migrace a jejími typy, jejichž přehled mi poskytly například publikace Andrease Demutha (2000) či Dusmanna a Weisse (2007).

Dále jsem vysvětlila termín reemigrace a představila její typologie, stejně jako typologie reemigrantů, které byly založeny především na publikacích Franka Bovenkerka (1974), George Gmelche (1980), Russella Kinga (1986) a Francesca Cerase (1974). V rámci této kapitoly jsem rozebrala také dostupné analytické přístupy k reemigraci, mezi které patří neoklasická ekonomie, nová ekonomie pracovní migrace, strukturalismus, transnacionalismus a teorie sociálních sítí. Jejich popis vycházel především z prací Jean–Pierra Cassarina (2004), které považuji za nejpřehlednější.

V další kapitole jsem vysvětlila koncept reintegrace a představila reintegrační modely a strategie od vybraných autorů, mezi které patří Nancy Adler (1981), Jean–Pierre Cassarino (2008) a Katie Kuschminder (2013). Ve stejné kapitole byl představen koncept reintegračního šoku, jak jej popisují Gullahorn a Gullahorn (1963), Wang (1997), Gaw (2000) a Nový se Scholl–Machl (2005).

V poslední kapitole teoretické části jsem se zabývala diskuzemi o možnostech využití kapitálu získaného reemigranty během migrace. Na základě publikací F. Bovenkerka (1975), R. Kinga (1986) a J. P. Cassarina (2004) byly objeveny dva druhy diskuzí zabývajících se na jedné straně reemigranty jako nositeli nově získaných dovedností a inovačních či podnikatelských potenciálů a na straně druhé využíváním nashromážděného kapitálu reemigranty, tedy jejich úspor či remitencí. V následující výzkumné části budou představeny výsledky provedeného empirického výzkumu.

VÝZKUMNÁ ČÁST

5. Metodologie výzkumu

5.1. Cíl výzkumu

Hlavním cílem výzkumu je popsat průběh reemigrace Čechů po pracovní migraci do Velké Británie. Celý proces reemigrace je široké téma, přesto spolu jednotlivé fáze návratu vzájemně souvisí. Již od začátku jsem ve svém výzkumu vycházela z předpokladu, že je nutné zaměřit se na všechny kontextuální faktory, aby výsledkům nechyběly širší souvislosti. Ve výzkumu tedy sleduji tři dílčí cíle tak, aby se vzájemně doplňovali a pomohli dohromady vytvořit jasný obraz celého procesu reemigrace. Prvním cílem je nalézt nejčastější příčiny návratu migrantů z Velké Británie do České republiky, tedy co konkrétně jejich návratu předcházelo, co způsobilo prvotní myšlenky na reemigraci a co bylo nejčastějšími motivacemi k tomuto kroku. Dalším cílem je porozumět, jak probíhá ekonomická, sociální a kulturní reintegrace navrátilců, tedy jak se začleňují na trhu práce, do sociálního prostředí, do kterého se vrací po několika letech nepřítomnosti a jak se vypořádali například s reintegračním šokem, pokud k němu došlo. Posledním dílčím cílem je popsat, jak navrátilci zužitkovávají získané zkušenosti a kapitál pramenící z jejich migrace, kterým může být například osvojení si jazyka, nabyté pracovní zkušenosti, ale i nejrůznější sociální dovednosti.

5.2. Výzkumné otázky

Hlavní výzkumná otázka:

Jak probíhá reemigrace Čechů po pracovní migraci do Velké Británie?

Vedlejší výzkumné otázky:

- Jaké faktory vedou nejčastěji k rozhodnutí o návratu?
- Jak probíhá ekonomická, sociální a kulturní reintegrace navrátilců do České republiky?
- Jak reemigranti zužitkovávají získané zkušenosti a kapitál pramenící z jejich migrace?

5.3. Metodologie výzkumu a výzkumný design

Vzhledem k výzkumnému tématu jsem zvolila metodologii kvalitativní. Jedná se o proces zkoumání jevů a problémů v autentickém prostředí s cílem získat komplexní obraz těchto jevů. Záměrem výzkumníka provádějícího kvalitativní výzkum je za pomoci celé řady postupů a metod rozkrýt a prezentovat to, jak lidé chápou, prožívají a vytvářejí sociální realitu (Švaříček, Šedřová, 2007, s. 17). Pro studium daného problému výzkumníci využívají dotazování, shromažďování dat v přirozeném prostředí a analýzu těchto dat, která je založena na indukci (Creswell, 2007, s. 37). Kvalitativní výzkum má však i své slabiny, mezi které patří především to, že hypotézy či vzniklé teorie nelze zobecňovat a jsou platné pouze pro vzorek, v rámci kterého byla data získána (Švaříček, Šedřová, 2007, s. 24–25).

V rámci kvalitativní metodologie jsem pro tento výzkum dále zvolila design zakotvené teorie, který je spojen se sociology B. Glaserem a A. Straussem. Spočívá v překročení popisu a generování určité teorie, která je abstraktním analytickým schématem procesu postihujícím vztahy mezi proměnnými a je „zakotvena“ v datech shromážděných od jedinců, kteří mají se studovaným problémem zkušenost. Vhodná je tedy zejména pro obecné vysvětlení nějakého procesu, jednání nebo interakce. Vzniklá teorie pak může pomoci vysvětlit praxi nebo poskytnout rámec pro další výzkum (Strauss & Corbin, 1998 in Cresswell, 2007, s. 63). Protože i reemigrace je procesem, který chci v tomto výzkumu vysvětlit, považuji tento design za nejvhodnější. Za výhodu zakotvené teorie současně pokládám i to, že poskytuje systematické postupy pro vedení výzkumu, což mi při jeho realizaci vyhovuje.

5.4. Techniky sběru dat a výběr participantů

Hlavní technikou tvorby dat v tomto výzkumu byly hloubkové rozhovory s jednotlivými participanty. Ty byly sestaveny jako polostrukturované, aby byla probrána všechna důležitá témata související s cílem výzkumu a aby zároveň zůstal prostor pro získání nepředpokládaných informací, které by participanty v jejich průběhu chtěli vyjádřit. Během rozhovorů jsem se tedy držela předem připravené osnovy otázek, ale současně se snažila reagovat pružně na odpovědi participantů.

Po prvních dvou zkušebních rozhovorech, které mi poskytly lepší vhled do problematiky došlo k malé úpravě této osnovy a zahrnutí předtím nepředpokládaných témat. Obecné okruhy témat zahrnovaly život před samotnou migrací a původní motivace k migraci, podobu života ve Velké Británii (pracovní, sociální a kulturní adaptace), motivace k reemigraci,

průběh ekonomické, sociální a kulturní reintegrace, oblasti využití získaného kapitálu po návratu, zhodnocení migrace a úvahy o další migraci.

Někteří participanti byli v odpovědích sdílnější, jiní naopak uzavřenější. Většina však působila tak, že pro ně byl rozhovor určitou možností, jak s někým o celé zkušenosti mluvit otevřeně a komplexně. Rozhovory trvaly průměrně 1,5 až 2 hodiny, přičemž s některými participanty byly provedeny vícekrát, a to kvůli ujasnění či doplnění původních výpovědí. Celkem se mi takto podařilo získat 12 rozhovorů.

Pro výběr participantů bylo nutné výzkum nějak ohraničit. Vycházím z předpokladu, že reemigrace nabývá různých podob s ohledem na prostor i čas a tudíž jinou podobu může mít u jedinců, kteří odcestovali například před rokem 1989 a jinou u těch, kteří migrovali před dvaceti a méně lety. Stejně tak mohou mít odlišné zkušenosti migranti vracející se z různých zemí. Hlavními kritérii pro výběr participantů tedy byly doba uskutečnění migrace a cílová země. Do výzkumu byli zahrnuti Češi, kteří odcestovali do Velké Británie po roce 2004, tedy v době, kdy Česká republika vstoupila do Evropské unie a tito lidé tak měli snadný přístup na její území i trh práce bez potřeby pracovního povolení a víz. Jedná se také pouze o pracovní migranty, tedy jedince, kteří se rozhodli odcestovat primárně kvůli zaměstnání, aby došlo k vyloučení těch, kteří migrovali například kvůli studiu. Poslední podmínkou účasti ve výzkumu bylo, aby pobývali a pracovali na území Velké Británie déle než jeden rok, aby bylo možné je považovat za migranty v souladu s definicí OSN.

První participanti byli získáni díky předchozí vzájemné spolupráci v rámci výzkumu k bakalářské práci, která se věnovala migraci Čechů do Velké Británie a jejich adaptaci. Někteří z nich od té doby reemigrovali zpět do České republiky a díky udržování kontaktu se mi podařilo přesvědčit je o další spolupráci. Věřím, že díky této předchozí spolupráci byli

v rozhovorech otevřenější a uvolněnější. Velkou výhodou spatřuji také v hlubším chápání kontextu jejich migrace, kterou jsem měla možnost dříve studovat a v možnosti porovnat jejich tehdejší úvahy o návratu s pozdější realitou. Ostatní participanti byli získáni přes doporučení mých známých nebo byli vybíráni průběžně metodou sněhové koule, která spočívá v tom, že již získané informátory žádáme o kontakty na další osoby, které znají a které by mohly odpovídat našim kritériím (Švaříček, Šeďová, 2007, s. 73). Tato metoda však s sebou nese riziko nízké reprezentativnosti vzorku, což může být slabinou tohoto výzkumu.

5.5. Charakteristika výzkumného vzorku

V rámci výzkumu se mi podařilo získat celkem 12 rozhovorů, které jsou současně genderově vyvážené, tedy 6 mužů a 6 žen ve věkovém rozmezí od 25 do 41 let. Délka jejich migrace byla poměrně různorodá, a trvala od 3 do 12 let. Zpátky do České republiky se participanti vrátili v rozmezí od tří let do čtyř měsíců před uskutečněním rozhovoru.

Mým záměrem bylo původně stanovit časovou hranici návratu do Česka alespoň 6 měsíců před rozhovorem, aby bylo možné zhodnotit reintegraci navrátilců s určitým odstupem. V závěrečné fázi výzkumu jsem však rozhodla zařadit i ženu, která se vrátila čtyři měsíce před uskutečněním rozhovoru, a to kvůli předpokladu, že by mi mohla poskytnout „čerstvější“ pohled na reemigraci a zejména na reintegrační šok, což bylo pro výzkum obohacující. V této části představuji konkrétní participanty s jejich rozlišením podle pohlaví, věku a délky migrace:

	Pohlaví	Věk	Délka migrace
1. Participant	Muž	30	4 roky
2. Participant	Muž	37	9 let
3. Participant	Žena	29	5 let
4. Participant	Muž	41	12 let
5. Participant	Žena	23	3 roky
6. Participant	Žena	27	2 roky
7. Participant	Žena	26	4 roky
8. Participant	Muž	35	5 let
9. Participant	Muž	28	3 roky
10. Participant	Žena	35	8 let
11. Participant	Žena	27	3 roky
12. Participant	Muž	25	2 roky

5.6. Analýza dat

Před samotnou analýzou byly nahrávky rozhovorů převedeny do písemné podoby. Jakmile bylo nasbíráno dostatečné množství dat, následovala analýza vycházející ze zakotvené teorie, v rámci které existují dva různé přístupy ke kódování, které rozvinuli Glaser a Strauss samostatně. Glaser postuluje dvě základní kódovací fáze, a to kódování substantivní a teoretické (Švaříček, Šedřová, 2007, s. 85). Já jsem však ve svém výzkumu využila třífázové kódování, které předložil Strauss spolu s Corbinovou (1999).

V první fázi této analýzy výzkumník začíná otevřeným kódováním, které spočívá ve vytváření kódů pro hlavní kategorie informací (Creswell, 2007, s. 64). Konkrétněji je přepsaný text rozdělen na jednotky podle svého významu, kterým jsou přidělena jména a s takto pojmenovanými fragmenty textu potom výzkumník dále pracuje (Švaříček, Šeďová, 2007, s. 211). Jakmile jsem měla vytvořený seznam kódů, seskupovala jsem je podle podobnosti či jiné vnitřní souvislosti do obecnějších kategorií (Švaříček, Šeďová, 2007, s. 221). Kromě samotných výpovědí participantů byly kódovány i vlastní poznámky zapisované v průběhu rozhovorů, které doplňovaly sdělované informace.

Vytvořené kódy a kategorie následně prošly druhou fází analýzy, kterou je axiální kódování, jehož cílem je vytváření spojení mezi kategoriemi a subkategoriemi. K tomu došlo pomocí vytvoření myšlenkové mapy, která je přílohou v této práci.

V poslední fázi přišlo na řadu selektivní kódování, které zahrnuje výběr jedné klíčové kategorie, kolem které je organizován základní analytický příběh. Všechny ostatní kategorie jsou potom vztaženy k této centrální kategorii, která by měla odpovídat zkoumanému jevu a dobře jej popisovat (Švaříček, Šeďová, 2007, s. 232–233). Kategorie, které v průběhu analýzy vznikly se následně staly kapitolami pro tuto práci.

Pro zakotvenou teorii je také charakteristické, že sběr dat a jejich analýza nepředstavují oddělené fáze (Švaříček, Šeďová, 2007, s. 87). I v tomto výzkumu probíhala analýza paralelně se sběrem dat, což mi umožňovalo průběžně rozpracovávat závěrečnou teorii. Stejně tak v průběhu výzkumu probíhala konstantní komparace dat. Kromě toho docházelo s některými participanty k průběžným diskuzím nad kódy a kategoriemi vycházejícími z analýzy rozhovorů, což bylo užitečným zdrojem triangulace.

5.7. Etika ve výzkumu

Před uskutečněním každého rozhovoru byli participanti seznámeni s tématem i cílem mého výzkumu. Informovaný souhlas byl poté zajištěn formou podpisu i ústním prohlášením nahraným na diktafon v úvodu každého rozhovoru. Zahrnoval jak poučení o cílech a průběhu celého výzkumu, tak i ujištění o plné anonymitě a možnosti kdykoliv od účasti ve výzkumu odstoupit. Všichni participanti byli také ujištěni, že veškeré od nich získané informace budou použity pouze pro účely této práce a nebudou nijak zneužity. Všem participantům bylo umožněno přečíst si tuto práci v její finální podobě, což bylo i zdrojem následné triangulace dat, protože díky jejich zpětné vazbě došlo k jistým upřesněním v interpretacích.

Výsledky výzkumu

6. Migrační kontext

Jak jsem již výše zmiňovala, při zkoumání reemigrace považuji za důležité tento proces neizolovat a zohlednit přitom i celkový migrační kontext, abychom mohli odhalit případné důležité souvislosti. Mým cílem není detailně zkoumat průběh migrace jednotlivých participantů, proto v následující kapitole předkládám pouze základní informace, které mohou s jejich následnou reemigrací souviset. Zabývám se tedy tím, co jednotlivé participanty vedlo k migraci do zahraničí a jakou podobu měla jejich adaptace ve Velké Británii.

6.1. Původní motivace k migraci

Učinit rozhodnutí o migraci a novém životě v zahraničí není nikdy jednoduché a zpravidla nelze určit pouze jedinou motivaci či příčinu takového jednání. Z obecného hlediska se ve všech případech jednalo o migraci dobrovolnou tak, jak ji definuje Demuth (2000). Konkrétněji ji lze označit také jako pracovní, tedy migraci za účelem zaměstnání nebo jako inovační, tedy za účelem zlepšení životních podmínek a hmotného zabezpečení. U všech participantů se jednalo o jejich první migrační zkušenost a při odchodu do Velké Británie se pohybovali ve věku od 20 do 29 let. Všichni migrovali jako bezdětní a někteří z nich odešli současně s partnerem či blízkým kamarádem.

Jednotlivé motivace k migraci se mezi účastníky výzkumu příliš neliší. Nejvýznamnější roli hrál při motivaci ekonomický faktor, tedy snaha zvýšit své příjmy. To souviselo se skutečností, že po vstupu České republiky do Evropské unie se Čechům více otevřel přístup na britský pracovní trh

a výdělků zde byly i u nejobyčejnějších pracovních pozic mnohonásobně vyšší, než v Česku. To participantům umožňovalo zvýšení životní úrovně jak v zahraničí, tak po případném návratu doma, a to díky možnosti akumulace úspor. Vedle finanční motivace se objevovala také například touha zlepšit si úroveň angličtiny, nabýt cenné zkušenosti, vyzkoušet si život v zahraničí a učinit tak v životě zásadní změnu nebo osobní problémy či rodinné konflikty, které zapříčinily přání odjet někam mimo jejich dosah.

Jednotliví participanté se liší zejména tím, zda svou migraci plánovali jako dočasnou nebo jako trvalou. Mezi těmi, kteří svou migraci od začátku považovali za dočasnou byli jedinci, kteří tou dobou ukončili své studium a odcestování do zahraničí vnímali jako příležitost zkusit si žít na delší dobu v jiné zemi, vydělat si peníze a získat nějaké zkušenosti předtím, než se opět trvale usadí v Česku. *„Já jsem od začátku věděl, že tam nezůstanu. Jenom jsem si chtěl zkusit, jaký to bude, využít prostě tu příležitost něco poznat, naučit se jazyk, vydělat si nějaký prachy a pak se vrátit v klidu domů. A říkal jsem si prostě, kdy jindy než teď? Neměl jsem tu žádný závazky a nic mě tu nedrželo.“* (P: 11). Mezi dotazovanými se objevil i jedinec, který byl k migraci motivován konkrétním cílem, kterého chtěl pobytem v zahraničí dosáhnout. Tím bylo získání určitého finančního kapitálu, který měl následně sloužit k pořízení nemovitosti v České republice. *„Já jsem si chtěl vydělat dostatek peněz, abych si mohl pořídit barák, o kterém jsem prostě snil už hodně dlouho a bohužel podmínky v Česku mi to neumožňovaly. No a v tehdejší době mi nabídl kámoš, co žil v Anglii a vydělával si tam dost slušně jenom tím, že dělal ve fabrice, že mi může dohodit práci, a tak jsem toho využil.“* (P: 8).

V rámci Kingovy (1986) typologie navrátilců bychom mohli tyto jedince zařadit do prvního typu, kterým jsou reemigranti, kteří emigrovali se záměrem vrátit se a skutečně u nich došlo k návratu. Ve všech případech však migrace trvala déle, než bylo původně předpokládáno. Z očekávaného

maximálně jednoho roku v zahraničí byly nakonec dva až pět let. To, co tyto jedince přimělo zůstat déle, než původně plánovali byly zejména dobré pracovní podmínky, které jim zajišťovaly dostatečný přísun financí. Ten byl považován za zdroj kapitálu, který bude využitý po návratu.

Druhá část participantů, přestože u nich došlo k návratu, svou migraci naopak plánovala uskutečnit jako trvalou a v Kingově (1986) typologii by tak spadali do třetího typu. Platí tu zároveň myšlenka Dustmanna a Weisse (2007), a to že spousta dočasných migrací je původně zamýšlených jako trvalých a naopak. Záměr migrantů tedy nelze přímo spojovat s následným skutečným jednáním. Těmto jedincům v té době připadal život v České republice jako neuspokojivý, a to zejména co se týče pracovních příležitostí a finančního ohodnocení. *„Mě to prostě v Česku přišlo vždycky zabítý, hlavně co se práce a peněz týče. Furt jsem počítal každou korunu a neměl jsem šanci najít job, kde bych se moh nějak realizovat nebo si aspoň dovolit věci, který jsem chtěl.“* (P: 2). Tito jedinci tedy v zahraničí hledali lepší životní podmínky a očekávali zajištění vyšší životní úrovně, která se pro ně zdála být v Česku nedosažitelná.

Třetí a také největší část dotazovaných migrovala bez konkrétní představy s vědomím, že rozhodnutí o tom, zda se usadí natrvalo nebo se po pár letech vrátí nechají otevřené. *„Já jsem to chtěla prostě zkusit a prostě jsem to brala tak, že to třeba vyjde a pak tam zůstanu. A když ne, tak se vrátím no.“* (P: 7). I přes jistou otevřenost vůči budoucnosti je však z rozhovorů patrné, že doufali, že se jim v zahraničí podaří uspět.

Za důležité považuji také zmínit, že zásadní byly pro většinu migrantů již existující sociální sítě ve Velké Británii. Většina z nich měla na místě kamaráda či známého, který jim pomohl sehnat práci a bydlení, což jejich migraci výrazně usnadnilo. *„Nemít tam toho kámoše, tak do toho tehdy asi nejdu“.* (P: 1). To dokazuje, jak důležité jsou při samotném rozhodování o migraci

přeshraniční kontakty. Jak bude vysvětleno v dalších kapitolách, to samé lze říct i o rozhodování o reemigraci.

6.2. Pracovní adaptace ve Velké Británii

Pro většinu participantů platí, že během svého pobytu v zahraničí byli odkázáni na práci v sekundárním pracovním sektoru. Sekundární pracovní sektor bývá v odborné migrační literatuře definován jako zvláštní segment nekvalifikovaných pracovních míst s nízkým sociálním statusem bez příležitosti k vzestupné mobilitě. Domácí pracovní síla se těmto pracovním místům vyhýbá, proto jsou nejvhodnější skupinou na jejich zaplnění přistěhovalci (Baršová, Barša, 2005, s. 271). Většina dotazovaných tedy pracovala převážně v továrnách a skladech, někteří také například jako pokojské v hotelech nebo jako pomocná síla v restauracích, kde se pohybovali zejména mezi ostatními cizinci. Důvodem, proč nenašli ani postupem času perspektivnější zaměstnání byla jejich nízká nebo žádná kvalifikace, chybějící praxe nebo špatná úroveň angličtiny.

Přestože tato pracovní místa nebyla příliš atraktivní a mnohdy fyzicky náročná, zajišťovala migrantům poměrně dobré finanční ohodnocení i životní úroveň v porovnání s tím, na co byli zvyklí z domova. *„Dělat takovej job nebylo nic, co by tě ohromně bavilo, ale vydělal jsem si tam měsíčně víc, než v Česku kdejakej vysokoškolák.“* (P: 9). Práce byla většinou dočasná, proto docházelo k jejímu častému střídání a v jednom zaměstnání tak participanti strávili maximálně jeden rok. Jak je ale pro sekundární pracovní sektor typické, přetrvává v něm stálá poptávka po pracovní síle, proto nebyl problém najít si do týdne podobnou práci jinde.

Ne všichni participanté však byli odkázáni na podřadné práce. Jestliže měli nějakou kvalifikaci a praxi, mohli získat i jiný typ zaměstnání. Pomocnou

ruku mohl v některých případech podat také kamarád, který žil v Anglii delší dobu a měl potřebné kontakty. *„Já jsem měl štěstí, že mám technický vzdělání i nějakou praxi a zrovna jsem narazil na inzerát, kde někoho takovýho hledali. Když něco umíš nebo máš známý, tak máš určitě šanci najít dobrou práci, no. Ostatní to mají těžší.“* (P: 4). Mezi zastávané pracovní pozice patřili například kadeřnice, administrativní asistentka, kuchař, kurýr nebo servisní technik. Ukázalo se, že s kvalifikovanými pozicemi se nepojí pouze lepší finanční ohodnocení a stabilita práce, ale jejich získání má zejména sociální přesah. Migrantům totiž umožňují přijít mnohem častěji do interakce s majoritou a tím vytvářejí lepší podmínky pro jejich sociální adaptaci, jejíž podoba má zásadní vliv i na případnou reemigraci.

6.3. Sociokulturní adaptace ve Velké Británii

Pracovní adaptace je s tou sociální úzce propojená a dá se říct, že z velké části předurčuje její podobu. Jak již bylo řečeno, ti jedinci, kteří jsou odkázáni na práci pouze v sekundárním pracovním sektoru, v pracovním prostředí příliš nepřichází do kontaktu s majoritou a pohybují se převážně mezi cizinci, což u nich způsobuje určitou izolaci. Protože navíc v zaměstnání tráví většinu svého času, nemají moc příležitostí vybudovat si zázemí mezi Angličany. *„To není tak jednoduchý, když seš od rána do večera v práci a tam máš jenom Čechy, Poláky, Maďary a tak. Jak si chceš najít známý mezi Angličanama, když je prakticky míjíš jenom na ulici?“* (R: 6).

Tuto izolaci vůči majoritě nezpůsobuje pouze pracovní prostředí, ale v mnoha případech k ní přispívají také ubytovací příležitosti. *„Ti Angličani prostě moc nechtěj v baráku cizince. Takže jediný, co ti zbývá je jít bydlet někam, kde zase budeš s dalšíma cizincema. Takhle kolikrát Angličani pronajímaj celý baráky vyloženě pro cizince“* (P: 9). Ti participanti, kteří odjeli do Velké Británie spolu

s partnerem, kamarádem nebo měli známého již na místě často bydleli společně s nimi. Ostatní si také hned od začátku našli spolubydlení s jinými migranty. Práci i bydlením mezi cizinci se tak tyto migranti ocitají v pomyslné sociální bublině, kterou s nimi sdíleli pouze ostatní Češi a další přistěhovalci. Ukázalo se, že v mnoha případech nepříliš úspěšné sociální adaptaci přispívá také jazyková bariéra, která se pak touto izolací ještě více prohlubuje.

U těchto jedinců se během jejich migrace častěji vyskytovaly pocity cizosti, jinakosti a bližší vztah k domovu a české kultuře obecně. Silně vnímaná byla také určitá rezervovanost Angličanů vůči cizincům. *„Moc dobře jsem se tam necejtila. Mezi těma Čechama a cizincema v pohodě, ale ti Angličani když už s nima přijdeš do kontaktu, tak jakoby hodně dávaj najevo, že seš cizinec. Moc se s tebou nebaví.“* (P: 6). *„Hrozně mi to Česko chybělo, úplně jsem si uvědomil, jak ho mám rád. Možná to bylo i tím, jak jsem tam prostě nezapadl no“* (P: 1). Absence častějšího kontaktu s majoritou společně s uvíznutím ve zmiňované sociální bublině tak pravděpodobně prohlubují pocity cizosti a nepřijetí v prostředí hostitelské země. Současně umocňují pozitivní vztah k domovu, čemuž přispívají velkou mírou i často vyhledávané kontakty s jinými Čechy, které posilují pocit sounáležitosti. U těchto participantů v důsledku větší izolace docházelo také k častějšímu kontaktu s rodinami a známými v České republice.

Výrazně jinou zkušenost mají ti participanté, kteří pracovali v primárním pracovním sektoru, který jim umožňoval častou nebo přímo denní interakci s Angličany. Jejich vztah k nim i k Velké Británii byl obecně velmi pozitivní a při svém pobytu nečelili žádným pocitům cizosti či nepřijetí. *„Mě se tam fakt líbilo, že ti Angláni jsou hrozně vstřícní a milí v porovnání s Čechama. Třeba v práci jsem si s kolegama užil fakt kopec srandy a nepřišlo mi, že by se ke mně chovali nějak jinak jenom proto, že jsem byl cizinec“* (P: 4). Častější kontakt

s majoritou v pracovním prostředí tak poskytoval větší prostor pro vzájemné sblížení a typ vykonávaného zaměstnání také zvyšoval status migrantů v očích Angličanů, kteří k nim díky tomu mohli přistupovat otevřeněji. Přestože tedy i tito jedinci během svého pobytu v zahraničí udržovali kontakty s jinými Čechy a domovem, jejich sociální sítě byly rozrostlejší a zahrnovaly převážně Angličany. Také bydlení mělo u těchto jedinců odlišnou podobu, než u těch výše popisovaných. Vlivem lepší úrovně jazyka měli více příležitostí najít si bydlení, které sdíleli převážně s Angličany. Často tomu přispěly i postupem času vybudované vztahy s příslušníky majority, kteří jim se sháněním uspokojivého bydlení pomohli. Dá se tedy říct, že každodenní kontakt s nimi prostřednictvím zaměstnání společně s dobrou úrovní angličtiny zajišťují dobré podmínky pro budování sociálního zázemí i adaptaci ve Velké Británii.

7. Průběh reemigrace

V předchozí kapitole jsme se dozvěděli, jaké byly původní motivace participantů k migraci a jakou podobu měla jejich pracovní i sociokulturní adaptace ve Velké Británii. Tyto informace jsou důležité pro lepší porozumění celému procesu jejich reemigrace, kterým se budu zabývat v této kapitole. Věnovat se budu nejprve důvodům, které participanty vedly k rozhodnutí reemigrovat a následně se zaměřím na průběh jejich reintegrace do České republiky, jejíž podoba má úzkou souvislost jak s důvody návratu, tak s podobou předchozího života ve Velké Británii.

7.1. Motivace k odjezdu

Důvody k návratu, které jednotliví participanté v rozhovorech uváděli byly poměrně různorodé a samozřejmě nikdy nelze brát v úvahu pouze jediný faktor. Přesto převažovaly spíše důvody osobní a sociální, nad těmi ekonomickými.

V odborné literatuře můžeme nalézt mnoho studií zabývajících se důvody k reemigraci, stejně jako článků, které se je snaží shrnout, nalézt v nich určité podobnosti a vytvořit jejich klasifikaci. Jednu takovou vytvořil například Gmelch (1980), který se zaměřil hlavně na jedince, kteří chtěli v zahraničí původně zůstat trvale nebo nebyli o svém záměru rozhodnutí a po čase se vrátili domů. Na základě shrnutí dostupné literatury za nejčastější důvody k reemigraci považuje:

1. Nepříznivé ekonomické podmínky v hostitelské zemi nebo nezaměstnanost, které se týkají zejména nekvalifikovaných pracovníků.

2. Sociální faktory jako silná touha být ve společnosti příbuzných a dlouholetých přátel, která bývá posilována během návštěv domova a většinou značí také nespokojenost v hostitelské zemi.
3. Nemocní či staří rodiče, kteří přimějí migranty k rozhodnutí vrátit se domů a pečovat o ně.
4. Pocit loajality a oddanosti vůči zemi původu a láska k domovu. Pro mnoho takových reemigrantů převažují sociální a kulturní výhody života v jejich rodné zemi nad ekonomickými výhodami života v zahraničí.
5. Push faktory v hostitelské zemi, kterými mohou být například rasové předsudky, diskriminace nebo špatné ekonomické podmínky (Gmelch, 1980, s. 138–140).

Jak se ukáže v následujících podkapitolách, některé motivace, které vyšly z analýzy rozhovorů v rámci tohoto výzkumu lze zařadit do Gmelchovy klasifikace. Podobnosti lze nalézt i v rámci některých typologií reemigrantů, které byly popsány v teoretické části této práce. Nyní je rozeberu podrobněji.

7.1.1. Selhání v adaptaci

Tento důvod k reemigraci se mezi účastníky výzkumu objevoval nejčastěji a odpovídá prvnímu typu Cerasovy (1974) typologie reemigrantů, konkrétněji „*return of failure*“, tedy návrat z důvodu selhání a neschopnosti adaptovat se do majoritní společnosti jak pracovní, tak sociálně. Co se týče reemigračních teorií, v rovině pracovní adaptace můžeme nalézt určitou souvislost s neoklasickou ekonomikou, která vidí reemigranty jako jedince, jejichž návrat je motivován neúspěšnou migrační zkušeností, pokud jde o očekávané příjmy, zaměstnanost nebo trvání migrace (Cassarino, 2004). V tomto případě

se neúspěch týká očekávání pojičích se se zaměstnaností. Jak se však ukázalo, pracovní úspěch či neúspěch nelze oddělovat od sociální adaptace migrantů.

Konkrétně se tato motivace týká těch jedinců, kteří pracovali v nekvalifikovaných pracovních pozicích převážně s jinými cizinci a z důvodu jazykové bariéry nebo chybějící kvalifikace si nebyli schopni najít jiné zaměstnání. Přestože si byli schopni zajistit výdělky, které jim vyhovovaly, práce jako taková je neuspokojovala a postupem času začali mít pocit, že chtějí lepší pracovní podmínky, které jsou však pro ně v zahraničí nedosažitelné. *„Ty peníze problém nebyly, spíš naopak, ale prostě... To si najednou řekneš, že máš snad na víc, než dělat do smrti ve fabrice, ne? Ale tady ti holt nic jinýho nezbyvá, já jsem to zkoušel“* (P: 1). Po pár letech pobytu v zahraničí tak většinou došlo k přehodnocení priorit a prvotní touhu po vyšších výdělcích, která participanty přiměla k migraci vystřídal touha po zaměstnání, které by je bavilo, a to i za cenu nižší mzdy. Jediný způsob, jak toho dosáhnout dotazovaní viděli v reemigraci.

Jak již bylo popsáno v předchozí kapitole, neúspěšná pracovní adaptace má zásadní vliv i na budování sociálního zázemí ve Velké Británii. U migrantů tak často vedla k sociální izolaci vůči majoritě, budování sítí kontaktů pouze mezi ostatními Čechy či jinými migranty a následně i pocitům osamělosti. K těm se většinou přidali také pocity jinakosti a cizosti ve vztahu k majoritě způsobené právě sociální izolací. *„Já jsem doufala, že to tam vyjde a ničeho nelituju, ale prostě jsem se tam cítila strašně sama. Jo, měla jsem tam okolo sebe nějaký Čechy a taky docela slušně vydělávala, ale postupem času člověk zjistí, že to pro ten spokojenej život v zahraničí prostě nestačí. Furt se tam cejtíš cizí a najednou víš, že chceš domů, kde máš to zázemí“* (P: 6). Ukázalo se navíc, že dostupné sítě sociálních kontaktů v pracovním prostředí vznikají zejména na základě společného původu a ne společných zájmů či vzájemného porozumění, což vede k budování spíše povrchních vztahů, než opravdových přátelství.

Neschopnost překonat jak pracovní, tak sociální bariéry v adaptaci tedy vedla ke stesku po domově, kde zůstali všichni přátelé i rodina a vyústila v touhu vrátit se domů.

Rozhodnutí o reemigraci samozřejmě neproběhlo ze dne na den, protože i návrat je krok, který je nutné důkladně promyslet a připravit se na něj. Migrovat do zahraničí navíc stojí spoustu peněz i úsilí, proto měli migranti tendenci svůj návrat odkládat s nadějí, že se situace obrátí k lepšímu. Ke skutečnému návratu tedy docházelo až na základě konkrétního impulsu. Tím byla například ztráta zaměstnání, rozchod s partnerem nebo reemigrace přátel. *„On to byl dlouhý proces, člověk to tak nějak má v palci, že to asi není úplně ono, ale zároveň to není jen tak a říkáš si, že musíš mít fakt pádný důvod ten návrat absolvovat. Já až když jsem přišla o práci, tak jsem si řekla: Hele, asi je čas, možná to mělo být a teď máš možnost ten život zase nějak změnit“* (P: 7).

7.1.2. Odloučení a nízká míra sociální participace v ČR

Z analýzy rozhovorů vyplývá, že u participantů se silnými rodinnými vazbami k rozhodnutí o návratu přispěly také problémy a negativní pocity vzniklé odloučením a nízkou mírou participace na rodinném a společenském životě. Během pobytu v zahraničí se u těchto jedinců vyskytovala potřeba intenzivního kontaktu s domovem a příbuznými, stejně jako snaha o časté návštěvy v České republice. Kvůli ne zcela flexibilnímu zaměstnání a vysokým nákladům na cestování ale stále častěji docházelo k absenci na důležitých rodinných i společenských událostech, což způsobovalo výčitky svědomí a především pocit vyloučení ze sociálního života v Česku. *„To je prostě to, co si najednou člověk uvědomí... Že je tam a ta rodina je tady a najednou si uvědomíš, že neustále chybíš na oslavách narozenin, na svatbách kamarádů, někdy dokonce i na Vánoce. A pak ti ukazují jenom fotky, kde ty jediná nejseš a nechápeš,*

čemu se smějou, když na to vzpomínají. A i když říkají, že to nevadí, tak to vadí hlavně tobě, že tam najednou nějak nepatříš“ (P: 5).

Obecně také platí, že čím déle migrace trvá, k tím většímu odcizení většinou dochází. Participantů v rozhovorech často popisují, že i když docházelo k pravidelnému kontaktu s rodinami a přáteli, četnost těchto kontaktů s délkou pobytu v zahraničí klesala, stejně jako se snižoval obsah vzájemných sdělení. *„To časem dojde většinou do jednoduchýho: Jak je? Jo, všechno dobrý. A ty? Taky. A už se ti nechce detailně nic vykládat“ (P: 4).*

Tato motivace byla často doplňujícím faktorem u jedinců, kteří reemigrovali z důvodu špatné adaptace ve Velké Británii. V důsledku toho získali trvalý pocit, že jediné sociální zázemí mají v České republice a svou absencí jej začínají ztrácet. Touha po jeho udržení tak pro ně byla impulsem k návratu.

7.1.3. Těhotenství

Z důvodu těhotenství došlo k reemigraci u žen, které pobývaly ve Velké Británii poměrně dlouhou dobu. V jednom případě to bylo pět, v druhém případě osm let a míru jejich adaptace lze zhodnotit jako velmi dobrou. Jedna z nich pracovala jako kadeřnice a druhá jako administrativní asistentka, což pro ně byla stabilní a dobře ohodnocená zaměstnání, ve kterých byly dlouhodobě spokojené. Důležité je zmínit, že obě ženy ve Velké Británii žily s partnerem, který byl také Čech a nejednalo se tedy o kulturně smíšené páry, což pravděpodobně v rozhodnutí o návratu hrálo velkou roli.

To, co tyto páry přimělo k návratu nebyly například ekonomické, ale především sociální a rodinné důvody. V České republice se sice nabízela déle trvající rodičovská dovolená, tento fakt však pro ně nebyl rozhodující. Za odpracovaná léta v Británii na ni měly nárok v obou zemích a přestože

v Anglii by ze zákona trvala třikrát kratší dobu, byla dokonce hodnocena jako výhodnější, a to kvůli vyššímu finančnímu příspěvku. „*To sociální zabezpečení nebylo vůbec důležitý, to bych měla tady i tam a možná v té Anglii je to i výhodnější, přestože mateřská netrvá tak dlouho, ale zas dostaneš víc peněz*“ (P: 10).

To, co tedy bylo hlavním důvodem k reemigraci, bylo rodinné zázemí a podpora, která těmto párům v zahraničí chyběla. I přesto, že měli ve Velké Británii vybudované poměrně silné sociální zázemí ve formě přátel, a to jak z řad místních obyvatel, tak jiných Čechů, v takové životní situaci se na ně nemohli příliš spoléhat. Rodina byla naopak vnímaná jako jediná instituce, která může poskytnout jak psychickou oporu, tak všestrannou pomoc v případě nesnází spojených s těhotenstvím a mateřstvím. „*My jsme tam měli spoustu přátel, to jo, ale ti mají svoje životy a ty je nemůžeš otravovat s každým problémem nebo aby ti furt hlídali děcko. Tady mám mamku, ségru, všechny blízký a ze začátku je dobrá každá pomoc, že jo*“ (P: 3). Rodina přítomná v České republice tedy představovala jedinou funkční záchrannou síť, jejíž silná potřeba byla jistě umocněna i faktem, že se v obou případech jednalo o první těhotenství a chyběla tudíž jakákoliv předchozí zkušenost s touto životní situací či s výchovou dítěte.

Kromě potřeby všeobecné rodinné podpory se ukázalo být důležité také umožnit svým dětem vybudovat si blízké vztahy s ostatními rodinnými příslušníky. „*Řekli jsme si, že nechceme, aby naše dítě vídalo babičky a dědy nebo svoje tety jednou do roka a prakticky je tak neznalo. Jedinou rodinu prostě. I přítel to vnímal stejně*“ (P: 10). Zůstat v zahraničí pro ně znamenalo odepřít svým dětem vytvoření těchto rodinných vazeb, které byly vnímány jako velmi cenné. Vysoká hodnota jim byla připisována zejména v důsledku vlastní blízkosti a dobrých vztahů v rámci rodiny a je tedy otázkou, zda by byla vnímána stejně i jedinci, kteří tak silné rodinné vazby v Česku nemají.

Poslední faktor, který k rozhodnutí o návratu u těchto párů přispěl, byla touha po předání kulturní identity svým potomkům. Z vyprávění participantů totiž je patrné, že i přes relativně dobrou adaptaci ve Velké Británii považují češství za výraznou část své identity. *„Já jsem si to předtím nějak ani neuvědomovala, ale najednou mě přepadaly pocity, že Česko je krásný a vůbec to, jak slavíme Vánoce a Velikonoce a takový ty vesnický slavnosti a Mikuláš a tak, to v Anglii není nebo je to úplně jiný a já jsem chtěla, aby v tom dcera taky vyrůstala, protože to je hrozně hezký a je to prostě naše. Já na to hrozně ráda vzpomínám“* (P: 3). S tím se pojila také určitá idealizace domova, a to prostřednictvím vybavování si nostalgických vzpomínek z vlastního dětství, ze kterých byly selektivně vybírány ty pozitivní, zatímco ty negativní byly potlačeny.

7.1.4. Zdravotní důvody a nepředvídatelné rodinné události

V některých případech došlo k návratu také z důvodu náhlé nemoci, a to buď vlastní nebo rodinného příslušníka žijícího v České republice. V prvním případě návrat souvisel se skutečností, že léčba ve Velké Británii byla poměrně nákladná, zatímco zdravotnictví v České republice bylo hodnoceno velice kladně, a to zejména kvůli plnému hrazení zdravotní péče pojišťovny. Z počátku se objevovala snaha za léčbou dojet, to však bylo jak časově, tak fyzicky náročné, proto bylo jediným řešením vrátit se do Česka natrvalo. Silnou motivací byla také přítomnost rodiny v České republice, která mohla po návratu poskytnout psychickou podporu, bez které by se participant neobešel. *„V Anglii je to zdravotnictví úplně jinde. Platíš za všechno a ještě víc. Jako nebýt té nemoci, tak se asi nevrátím, ale takhle to jinak nešlo. Zdraví je přednější, no a taky mě mohla hodně podpořit rodina, když jsem už potom byl tady“* (P: 4).

V druhém případě návrat souvisel s nutností být nablízku vážně nemocnému rodinnému příslušníkovi. Přítomnost v České republice byla v takové situaci považována za určitou morální povinnost, ale také jako samozřejmý krok i přes vybudované poměrně silné sociální zázemí i stabilní zaměstnání ve Velké Británii.

V obou případech byl návrat z počátku považován za dočasné řešení situace a v myslích navrátilců zůstávala stále otevřená možnost, že by se do zahraničí opět jednou vrátili, zejména kvůli jejich předchozí úspěšné adaptaci. K tomu však zatím ani v jednom případě nedošlo.

7.1.5. Krok zpátky jako nový začátek

U některých participantů, zejména pak těch, kteří svou migraci plánovali již od začátku jako dočasnou nebo si svým záměrem nebyli jistí, došlo k návratu v důsledku, dle jejich slov, přirozeného vývoje. Nelze říci, že by se jim v zahraničí nedařilo nebo že by čelili nepřekonatelným adaptačním problémům, přesto po několika letech usoudili, že je čas Anglii opustit a vrátit se opět domů. Jistou souvislost tu lze nalézt s jejich původními motivacemi k migraci, které většinou nebyly finanční, jako u většiny ostatních jedinců, ale patřila mezi ně spíše touha zlepšit si angličtinu, vyzkoušet si život v zahraničí a získat rozmanité životní zkušenosti. Migrace pro ně tudíž představovala spíše životní výzvu, ve které se jim podařilo obstát a jakmile se jejich pobyt na delší dobu ustálil, rozhodli se pro další změnu. Svůj návrat však nevnímali jako krok zpátky. Viděli v něm naopak příležitost pro nový začátek a lepší život, kterého se jim díky nabitým zkušenostem v zahraničí může podařit dosáhnout. *„Někdy prostě musíme dělat změny. Ne kvůli vrácení se do minulosti, ale prostě pro budoucnost a nové začátek. Tak nějak uzavřít jednu kapitulu života a otevřít novou“* (P: 11). Tito reemigranti tak po návratu očekávali

zejména zužitkování jejich zkušeností pramenících z migrace, a to například v podobě nalezení lepšího zaměstnání. V rámci Cerasovy (1974) typologie reemigrantů bychom tak tyto jedince mohli zařadit do třetího typu, kterým je „*return of innovation*“, tedy inovační návrat.

Nový začátek ale také někdy představoval touhu usadit se, založit rodinu a zajistit si tak sociální i ekonomickou stabilitu, která byla ve Velké Británii těžce dosažitelná. V takových chvílích někdy docházelo i k uvědomování si svého blízkého vztahu k Česku. „*Já jsem si díky té zkušenosti hlavně uvědomila, jak mám Česko ráda a že jsem doma fakt tady*“ (P: 12).

7.1.6. Dosažení plánovaného cíle

Tento důvod k návratu opět souvisí s prvotní motivací k migraci, kterou bylo v tomto případě získání dostatečně velkého finančního kapitálu pro pořízení nemovitosti v České republice. Participant, u něž byla zjištěna tato motivace pracoval ve Velké Británii pět let a přestože původně svůj pobyt plánoval kratší, od svého původního záměru a účelu migrace se nijak neodchýlil. Jeho pobyt se prodloužil zejména kvůli vysokým výdělkům, které mu umožňovaly značnou kumulaci úspor, čehož chtěl co nejvíce využít. Přispěla tomu jistě i okolnost, že měl ve Velké Británii blízkého přítele, který tam žije trvale a poskytl mu tak bydlení a trávil s ním většinu svého času. „*Já jsem tam prostě jel kvůli penězům vyloženě. Měl jsem ten sen, že si postavím ten barák a ta vidina mě tam držela. Navíc, jsem to tam neměl nijak těžký, díky tomu kámošovi, se kterým jsme si těch pár let užili fakt pekelně. Ukázal mi tam spoustu věcí, poznal jsem díky němu i spoustu lidí*“ (P: 8). Jakmile poté došlo k našetření dostatečného množství peněz, které mohlo zajistit splnění plánovaného cíle, mohlo dojít k návratu.

V rámci Cerasovy (1974) typologie reemigrantů tato kategorie odpovídá druhému typu, kterým je „*return of conservatism*“, tedy konzervativní návrat typický pro navrátilce, kteří migrovali čistě z ekonomických důvodů s nadějí, že si s sebou odvezou dostatek peněz k uspokojení svých či rodinných materiálních potřeb (Cerase, 1974, s. 254). V souvislosti s reemigračními teoriemi má tato kategorie mnoho společného s novou ekonomikou pracovní migrace. Přestože tato teorie považuje za základní jednotku migrace celou domácnost nebo rodinu a v tomto případě se jedná pouze o jednotlivce, vysvětluje návrat jako racionální a logický výsledek vypočtené strategie a jako důsledek úspěšného dosažení plánovaných cílů (Cassarino, 2004, s. 255). To odpovídá i této kategorii, v rámci které lze migraci považovat za určitou strategii k dosažení cíle. Stejně tak platí, že jakmile jej bylo dosaženo, došlo k návratu.

7.1.7. Hrozba brexitu?

Téma Brexitu a jeho dopadu na Čechy žijící ve Velké Británii je aktuálním tématem, které jsem nemohla v rozhovorech vynechat. Zajímalo mě, jestli na jedince, kteří se rozhodli pro reemigraci v době po uskutečnění referenda měly jeho výsledky vliv. Ukázalo se však, že Brexit na rozhodování o návratu žádný vliv neměl, přestože povědomí o něm participanti v době svého rozhodování samozřejmě měli. Je však důležité poznamenat, že v čase, kdy k návratům docházelo, stejně jako v době, kdy probíhal výzkum stále ještě nebylo jasné, jaké budou důsledky vystoupení Velké Británie z Evropské unie. Pro navrátilce tudíž případné problémy související s Brexitem vůbec nebyly aktuální. „*Věděli jsme o tom, samozřejmě, to se řešilo furt a ta atmosféra tam byla znát. Ale v té době to byla ještě otázka třeba dvou let, takže v té době my jsme ještě ani nevěděli, co to pro nás bude znamenat*“ (P: 7). Dostupné informace, které měli v této době k dispozici navíc naznačovaly, že i přes větší komplikace spojené

například s pracovními povoleními nedojde k zásadnějšímu ohrožení dlouhodobě žijících cizinců na území Velké Británie. Pokud by tedy měl být Brexit příčinou návratu, jistě by k němu u participantů došlo mnohem později a zejména až s jistotou, že jím bude jejich pobyt opravdu ohrožen.

V jednom případě však vyhlášení Brexitu lze považovat za faktor, který k návratu do Česka přispěl, přestože nebyl jediným ani hlavním důvodem k reemigraci. Jednalo se spíše o okolnost, která návrat urychlila a která souvisela s ekonomickými důsledky vyhlášení referenda ve Velké Británii. To totiž okamžitě způsobilo snížení hodnoty britské měny, což znamenalo ohrožení nahromaděných úspor migrantů. *„To byla fakt katastrofa, já jsem chtěl odjet původně trochu později, v klidu se na to připravit a tak, ale pak přišlo to referendum a já jsem musel rychle zajistit převod peněz do české měny, abych o ně kvůli kurzu nepřišel. Naštěstí jsem to stihl relativně včas, než to šlo úplně do háje, ale nějaký ztráty už tam byly no“* (P: 8). Částečné znehodnocení nahromaděných úspor tak vedlo k nutnosti jednat rychle a plánovaný návrat domů ještě více urychlit.

7.1.8. Shrnutí aneb kdo se vrací a proč?

V této kapitole jsem se zabývala nejčastějšími motivacemi, které účastníky výzkumu přiměly k reemigraci. Výsledky ukázaly, že nejčastěji se vrací jedinci, kteří v průběhu migrace čelili mnohočetným bariérám při jejich adaptaci a v důsledku neschopnosti překonat tyto bariéry se rozhodli k návratu domů. Druhou skupinou navrátilců jsou jedinci, kteří během jejich migrace dlouhodobě trpěli pocitu odloučení od rodiny a vyloučením ze sociálního života v České republice, což často souviselo i s jejich neúspěšnou adaptací v zahraničí. Dalšími typy reemigrantů byly české páry, které se vrátily z důvodu očekávání potomka a v souvislosti s tím chybějícího

rodinného zázemí ve Velké Británii. Rodina žijící v Česku pro ně představovala záchranou síť v případě problémů, ale i podporu a pomoc při výchově potomků. Důležité pro ně bylo také umožnit svým potomkům vyrůstat v blízkosti příbuzných a v českém kulturním prostředí. Mezi dalšími důvody pro návrat se objevily zdravotní problémy vlastní či blízké osoby. Předposledním typem navrátilců jsou jedinci, kteří migraci považovali za dočasnou a rozhodli se pro nový začátek a zužitkování získaných zkušeností v Česku. A posledním typem jsou reemigranti, kteří se vrátili z důvodu dosažení plánovaného cíle, kterým bylo v tomto případě nahromadění finančního kapitálu.

Po uskutečnění návratu a opuštění hostitelské země přichází na řadu neméně důležitá fáze reemigrace, kterou je reintegrace do ekonomického, sociálního a kulturního prostředí země původu. V následujících podkapitolách se budu věnovat nejprve přípravě na návrat a očekáváním participantů a následně jednotlivým složkám jejich reintegrace. Interpretovány budou jejich rozdílné zkušenosti, bariéry, kterým museli čelit i strategie, pomocí kterých se s nimi vyrovnávali.

7.2. Příprava a očekávání po návratu

Jak ve svých teoriích zdůrazňuje Cassarino (2008), příprava na návrat je velice důležitá a zahrnuje dlouhodobé shromažďování potřebných informací i zdrojů. Všichni participanté se relativně systematicky připravovali na návrat, a to jak z hlediska shromažďování informací, tak z hlediska ekonomického. V souladu s jeho reintegračními modely vycházejícími z úrovně připravenosti je tedy lze považovat za navrátilce s vysokou úrovní připravenosti.

Výsledky výzkumu ukázaly, že podmínkou návratu bylo především dostatečné nahromadění finančních úspor, které by pokryly prvotní náklady spojené s přesunem a současně poskytly určitou finanční rezervu jak na nepředpokládané výdaje, tak zajištění dosavadní životní úrovně. Neméně důležité bylo také zajištění práce po návratu. V tomto ohledu participanti využívali dostupné sociální sítě v České republice a některým se tak povedlo získat zaměstnání prostřednictvím svých starých přátel ještě před odjezdem.

Příprava zahrnovala také zajištění potřebných dokumentů pro české úřady v souvislosti se zdravotním či sociálním pojištěním. V tomto ohledu se objevovaly časté potíže, které nebyly způsobeny nízkou připraveností reemigrantů, ale spíše nedostatkem dostupných informací. Naopak nejméně přípravy bylo věnováno sociálním aspektům návratu jako sociální reintegraci nebo reintegračnímu šoku.

Mezi zdroje informací, které participanti nejvíce využívali, patřily nejrůznější webové portály a diskuzní fóra, kde zjišťovali především praktické záležitosti týkající se například obstarávání dokumentů pro české úřady nebo hledání práce. Velkou výhodou bylo mít v okolí nějaké dřívější reemigranty, kteří byli schopni v případě nesnází poskytnout pomocnou ruku.

Participanti výzkumu domů odjížděli nejčastěji s představou, že se jim podaří najít si dobře placenou práci a především, že budou mít v rámci ní možnost využít zkušenosti a dovednosti, které získali při pobytu v zahraničí. Mezi tyto dovednosti patřila například vysoká úroveň angličtiny, schopnost interkulturní komunikace, vysoká míra flexibility a otevřenosti vůči novým zkušenostem nebo přímo konkrétní profesní dovednosti a praxe v nějakém oboru. V rovině sociálního začlenění očekávali, že vše proběhne hladce a bez problémů, případně žádné očekávání neměli. To bylo často příčinou následného výskytu reintegračního šoku, kterému se budu věnovat v pozdějších kapitolách.

7.3. Ekonomická a pracovní reintegrace

Průběh ekonomické a zejména pracovní reintegrace se u jednotlivých participantů lišil především podle toho, jaká byla jejich profesní dráha ještě před migrací a také v závislosti na tom, zda díky migrační zkušenosti došlo ke zvýšení jejich kvalifikace. V této kapitole popíšu, jakou podobu mohla mít pracovní reintegrace návratců, proč byli někteří úspěšní a jiní měli potíže, s jakými překážkami se participant nejčastěji setkávali a jaké důsledky měla podoba této reintegrace pro jejich budoucí směřování.

7.3.1. Úspěch vs. nenaplněná očekávání

Jak již bylo výše zmíněno, zajištění práce bylo pro reemigranty nutnou podmínkou návratu. V souvislosti s uplatněním dotazovaní kladně hodnotili situaci na českém trhu práce v porovnání s dobou před jejich migrací. *„Je fakt, že když jsem třeba odjížděl, s tou prací to bylo daleko horší. Ted' je ta nezaměstnanost fakt nízká a práci prostě najdeš relativně rychle“* (P: 1). Problematické někdy bylo pouze přijetí horších platebních podmínek v porovnání s tím, na co byli participant zvyklí v zahraničí. S tím, že si ekonomicky pohorší však relativně počítali a vzhledem k jejich motivacím k návratu, které byly spíše neekonomické povahy, byli nakonec ochotni nižší platy akceptovat.

Co se týče úspěšnosti při hledání zaměstnání v České republice, jedinci, kteří již před pobytem v zahraničí nebo během něj stihli získat praxi v nějakém oboru, případně dosáhli během migrace nějaké kvalifikace, většinou problémy s opětovným začleněním na trhu práce neměli. Konkrétně se jednalo o reemigranty, kteří ve Velké Británii zastávali kvalifikované pracovní pozice, díky kterým mnoho z nich pokračovalo ve stejné profesi i po návratu a ze své zahraniční zkušenosti tak poměrně výrazně těžili. Příkladem může být

participant, který v Anglii pracoval devět let jako kuchař: „Bylo to strašně znát, to jo. Ono když si v týhle branži můžeš napsat do životopisu, že jsi dělala takovou dobu v Anglii, tak se o tebe v Česku docela poperou. A to jsem ani nemusel dělat v žádný extra restauraci, ale prostě to dobře zní“ (P: 2).

Podobnou zkušenost má i žena, která v Británii pracovala jako administrativní asistentka a práci v Česku tak sehnala ještě před odjezdem domů. „Nebylo to těžký, to fakt ne. Ti zaměstnavatelé fakt na zahraniční zkušenost hodně slyší, mají jistotu, že umíš jazyk a tak“ (P: 10). Své uplatnění tak někteří reemigranti našli například v nadnárodních společnostech, kde mohou nyní užít nejen dobrou úroveň angličtiny, ale také například schopnost interkulturní komunikace, kterou během pobytu v zahraničí získali.

Poněkud problematičtější pracovní znovuzačlenění lze pozorovat u navrátilců, kteří ve Velké Británii zastávali nekvalifikované pracovní pozice jako například dělníci v továrnách, skladech a podobně. Tento druh zaměstnání, kvůli jeho nekvalifikované povaze, totiž nevedl ke zvýšení jejich lidského kapitálu a nezískali díky němu příliš hodnotné pracovní zkušenosti, které by potenciální zaměstnavatelé významněji ocenili. Tito účastníci měli zároveň po návratu poměrně vysoká očekávání a doufali, že díky dobré úrovni angličtiny a obecné zkušenosti s životem v zahraničí budou mít velké šance posunout se v profesním životě výš. Jejich očekávání však většinou nebyla naplněna, což vedlo k poměrně silné frustraci a pocitu, že celá migrační zkušenost byla zbytečná. „Myslela jsem, že to prostě bude lepší no. Že to tady někdo ocení, ale to tak najednou zjistíš, že to vlastně nikoho vůbec nezajímá a nikdo tu na tebe nečekal a všechno ti to bylo v tomhle ohledu k ničemu“ (P: 6). Následovalo tedy spíše zklamání a nutnost začít svůj profesní život budovat opět od nuly. Pro někoho by to mohl být důvod znovu migrovat, v tomto případě se však většinou jednalo o jedince, kteří se vrátili právě z důvodu špatné pracovní i sociální adaptace v Británii a v souvislosti s jejich migrací u nich stále

přetrvávaly spíše negativní pocity. „*To ne, sice to shánění práce bylo horší, než jsem čekal a moc jsem si nepomohl, ale furt to stálo za to. Tady mám aspoň tu rodinu, tam jsem neměl nic. Jsem fakt rád, že jsem zas doma*“ (P: 9). I přes relativní neúspěchy při znovu začleňování tedy stále převažovaly výhody, které se s návratem pojily a tím bylo zejména sociální zázemí a přítomnost rodiny v České republice.

7.3.2. Migrace do velkých měst

Protože si někteří participanti nebyli schopni bezprostředně po návratu najít zaměstnání, které by jim vyhovovalo jak po finanční, tak osobní stránce, rozhodli se, že zkusí štěstí mimo svá rodná města či vesnice, kam se po opuštění Velké Británie vrátili. V důsledku problematického začlenění na trhu práce tedy lze u některých reemigrantů pozorovat vnitřní migraci do větších měst. Cílovými metropolemi byla nejčastěji Praha nebo Brno, kde už se následně většinou podařilo naplnit původní očekávání. „*Ted' jsem v Praze a měl jsem sem jít možná rovnou, protože tady je těch příležitostí přece jen víc no. Sice peníze prostě pořád horší, než v obyčejné fabrice v Anglii, ale tahle práce mě aspoň baví a přijde mi, že má nějaký smysl a to je pro mě ted' to podstatný*“ (P: 9). Širší nabídka zaměstnání zde tedy umožnila nalézt práci, ve které navrátilci sice ne vždy zhodnotili získané zkušenosti ze zahraničí, ale která jim obecně vyhovovala.

V průběhu času lze u těchto jedinců pozorovat také významnou změnu osobních hodnot. Nejčastější motivací k migraci bylo zvýšení mezd. Toho se všem podařilo i v rámci nekvalifikovaných zaměstnání dosáhnout, ale za cenu fyzicky i psychicky ubíjející práce. Po návratu se tedy při hledání zaměstnání zdálo být finanční ohodnocení až na druhém místě a pro dotazované bylo důležité najít si především takovou práci, která by je naplňovala.

7.3.3. Střet s byrokracií

Tato kategorie popisuje zkušenost participantů, kteří po svém návratu často čelili problematickému vyřizování úředních záležitostí. V rozhovorech si stěžovali především na nedostatečnou informovanost a neexistenci nějakého dostupného a jednotného systému, který by shromažďoval jasné informace o tom, co je potřeba po návratu ze zahraničí vyřídit, jaké úřady navštívit a především jaké dokumenty mít pro ně připravené. Tyto informace dotazovaní hledali na nejrůznějších internetových diskuzích a fórech, kde s nimi své zkušenosti sdíleli především jiní navrátilci. Jimi poskytované rady ale nebyly vždy přesné a v důsledku toho docházelo k častým komplikacím. České úřady jsou ze zkušenosti participantů ve svých předpisech neoblomné a jestliže jim některé dokumenty chyběly, museli je složitě shánět na dálku ve Velké Británii, což nebylo vůbec jednoduché.

Hladšímu průběhu vyřizování nepřispěla také často vnímaná neochota úředníků a nedostatečná komunikace mezi jednotlivými institucemi. *„Tohle mě fakt úplně iritovalo. Člověk pomalu nemá kde zjistit, co vlastně všechno potřebuje, protože každě ti řekne něco jinýho a pak ti jedna blbá věc chybí a je vůbec nic nezajímá, prostě si to sežeň a ještě jsou nepříjemný“* (P: 1). V takových chvílích participantů často srovnávali práci českých a britských úředníků, kterou hodnotili jako výrazně vstřícnější a otevřenější alternativním řešením.

Z výzkumu tedy vyplývá, že by bylo užitečné, kdyby vznikl například webový portál, který by budoucím reemigrantům poskytoval všechny potřebné informace, týkající se jejich návratu nebo případně odkazoval na zdroje těchto informací, čímž by se zmiňovaným problémům zamezilo.

7.4. Sociální reintegrace

U všech participantů během migrace docházelo k udržování kontaktu s rodinami i přáteli v zemi původu. V důsledku toho docházelo k nabytí dojmu, že návrat v tomto ohledu nebude nijak složitý, což je podle Judith Martin (1984) pro reemigranty typické. Po jeho uskutečnění však navrátilci zjistili, že došlo ke změnám jak v jejich osobnostech, tak v jejich sociálním okolí a že vlivem dlouhodobé absence došlo k hlubšímu odcizení, než bylo očekáváno. Sociální reintegraci lze tedy považovat za nejproblematictější aspekt jejich reemigrace a společně s ekonomickou reintegrací je centrální kategorií tohoto výzkumu. V této kapitole popíšu její jednotlivé aspekty.

7.4.1. Odcizení a budování nových sociálních vazeb

Ačkoliv se participantů těšili na domov, své blízké a přátele, které často několik let neviděli, zpětná sociální reintegrace pro ně nebyla jednoduchá. Velkou mírou tomu přispěla jistá idealizace domova jako místa, kde je všechno snadnější, příjemnější a především známé. *„Pamatuju si, že než jsem odjížděla, tak jsem si říkala, že doma to bude všechno lehčí, protože tam to přece znám a po tom, co jsem zvládla v Anglii... To nebude tak těžký. A pak už jsem se i těšila, že zas bude všechno jak za starých časů“* (P: 5). V důsledku několikaleté absence však došlo přirozeně ke změnám jak u navrátilců, tak v jejich sociálním okolí, s čímž se participantů museli postupně vyrovnat.

Co se týče rodinných vztahů, vlivem stálého udržování vzájemného kontaktu během migrace nebyly nijak výrazně poznamenány a někteří participantů dokonce vnímají, že se vlivem jejich odloučení naopak zlepšily a rodina si nyní více váží jejich přítomnosti. I mezi příbuznými však ze začátku docházelo k nepříjemným situacím, ve kterých se projevíly důsledky

dlouhodobé nepřítomnosti a absence společných zážitků. „*To bylo třeba častý, že se o něčem bavili, třeba co vtipnýho se stalo na té a té oslavě nebo události a všichni se smáli, ale já jsem tam nebyl že jo, takže jsem jen seděl a koukal aniž bych tušil, o čem je řeč. To jsem si připadal fakt mimo*“ (P: 4). Takové situace u navrátilců z počátku vedly k pocitům určitého vyloučení a připadali si ztraceni v dění. K jejich vyrovnání došlo až v řádu několika týdnů po návratu.

Mnohem složitější bylo navázat opětovný kontakt se starými přáteli. Po emigraci lidé přirozeně ztrácí své místo ve společnosti a po návratu si jej musí znovu budovat. Některé vazby byly vlivem odloučení silně narušeny, jejich obnovování nebylo jednoduché a v některých případech dokonce nemožné. Jak sami participanti, tak jejich sociální okolí se totiž během jejich absence vyvíjeli vlastním směrem a získávali různé životní zkušenosti, které je více či méně změnilo, a proto po návratu často zjistili, že již nemají tolik společného.

Platí, že míra odcizení závisela především na délce trvání migrace. Jedinci, kteří žili ve Velké Británii dva nebo tři roky tedy byli schopni své staré vazby obnovit rychleji, než ti, kteří v zahraničí strávili pět až dvanáct let. U dlouhodobějších migrantů většímu odloučení navíc přispěla skutečnost, že tyto vazby nebyly v průběhu migrace tak intenzivně udržovány. Četnost vzájemného kontaktu se naopak postupem času i v důsledku budování nového sociálního zázemí v zahraničí spíše snižovala.

Těsně po návratu bylo pro participanty těžké přijmout, k jak velkému odcizení mezi nimi a jejich přáteli došlo. To, čím se toto odcizení nejvíce projevilo byly odlišné názory, zájmy, životní postoje nebo pouhé zjištění, že se každý z nich nachází v jiné fázi života. Také absence společných zážitků vedla k tomu, že najednou docházela společná témata k hovoru. „*Za tu dobu, co jsem byla pryč, tak mi přijde, že jsem se prostě hrozně změnila a moji původní kamarádi asi taky. Takže najednou jsme si neměli co říct, zjistili jsme, že máme úplně jinej pohled na život a nějak jsme prostě ztratili kontakt*“ (P: 5). „*Tady se všechny*

kamarádky vdaly nebo mají dítě a já jsem někde úplně jinde, máme každé úplně jiný starosti. Já myslím, že všichni cítíme, že už obecně nemáme tolik společného“ (P: 7).

Tyto zkušenosti z počátku vedly k pocitům jinakosti a samoty v prostředí, které bylo považováno za bezpečně známé. V některých jedincích dokonce vzbuzovaly dojem, že jaksi uvízli mezi dvěma prostory a najednou nepatří ani tady ani tam. *„To bylo hrozný, celou dobu jsem byla v Anglii za cizince a když jsem se vrátila, tak jsem si najednou připadala jako cizinec tady. S nikým jsem si už nerozuměla“ (P: 3).* V mnoha případech tak bylo nutné začít si budovat nové sociální zázemí a staré vztahy nechat definitivně za sebou. To někdy usnadnilo rozhodování o přesunutí do většího města kvůli lepšímu zaměstnání, kde si tak někteří participanti začali budovat nový pracovní i osobní život.

Nyní mají navrátilci tendenci budovat především taková přátelství, která jsou založena na podobné životní zkušenosti, tedy zkušenosti s migrací. Tyto jedince totiž spojují nejen podobné zkušenosti, ale také vzájemné porozumění a životní postoje, které v nich formovaly obdobné zážitky. *„Je to hodně viditelný u kamarádů, co prostě žili delší dobu někde v zahraničí jako já. Mám s nima úplně jiný vztahy, jsme si tak nějak víc podobní“ (P: 2).*

7.4.2. Nepochopení okolí a pocit selhání

Je přirozené, že po dlouhých letech strávených v zahraničí všechny v okolí navrátilců zajímá, jak se jim v Británii žilo a co všechno viděli i zažili. Reakce po jejich návratu však nebyly vždycky jen pozitivní. Nezřídka participantům lidé z jejich okolí dávali najevo svůj nepřející postoj. *„To jsem slyšel kolikrát větu typu: No jo, to má někdo štěstí, že si takhle na x let odjede ven. Jako kdybych se tam jenom flákal a nic nedělal nebo co“ (P: 1).* Čelit těmto reakcím bylo

pro navrátilce náročné vzhledem k tomu, jak těžkými chvílemi si každý migrant během svého pobytu v zahraničí přirozeně projde.

Dle participantů lidé v jejich okolí také obecně nabývali pocitu, že všude je lépe, než doma, tedy v České republice a obzvlášť pak v západnějších vyspělých zemích. V důsledku toho často i přátelé vyjadřovali nepochopení, proč se tito jedinci vrátili domů. *„Lidi se mě strašně často ptali: Proč jsi tam proboha nezůstala? To seš šílená, že ses vrátila, ne? A vůbec to nechápou, všichni si furt myslí, že v zahraničí je zákonitě naprosto všechno lepší než tady. A zkus jim vysvětlit, že není“* (P: 12). Pro participanty tak bylo následně velmi těžké svému okolí vysvětlit pravé důvody jejich reemigrace a začali se diskuzím na toto téma vyhýbat.

U jedinců, kteří se vrátili z důvodu neúspěšné adaptace navíc nepochopení ze strany okolí přispělo k získání pocitu, že ve své migrační zkušenosti opravdu selhali, když svůj pobyt v zahraničí nedokázali udržet. *„Prostě... Docela nerad o tom s lidma mluvím, protože blbě se mi vysvětluje, proč jsem to tam prostě nezvládl, no. Když jsem odjížděl, tak jsem byl za borce, co jede za lepším životem a teď mám všem vysvětlovat, proč jsem ten lepší život nenašel. To jsou vždycky od všech neskutečný pohledy“* (P: 9). V důsledku toho jim konverzace na téma migrace začaly být nepříjemné a staly se pro ně citlivým tématem. V jejich sociální reintegraci to byl zásadní faktor, který způsobil, že se s původními přáteli přestali tolik stýkat a snažili se vybudovat si nové sociální vztahy, které by byly těmito okolnostmi nepoznamenané.

7.5. Kulturní reintegrace a reintegrační šok

Z výzkumu vyplývá, že ani kulturní reintegrace neproběhla zcela bez komplikací a že participanti prožili ve větší či menší míře reintegrační šok. Jak zdůrazňuje Judith Martin (1984), která se reintegračním šokem zabývala, po návratu reemigranti obecně neočekávají jakékoliv potíže s kulturním znovuzačleněním a nijak se na něj nepřipravují, což bývá zdrojem mnoha problémů. Těm se nevyhnuli ani účastníci tohoto výzkumu, kteří si před návratem příliš neuvědomovali, jak náročný bude po tolika letech nepřítomnosti přechod z jednoho kulturního prostředí do druhého.

U dotazovaných se projevoval zejména typický předpoklad nezměněnosti domácího prostředí. *„Mě nepřišlo, že bych se měla nějak připravovat, vždyť jsem se vracela domů, že jo, kde to snad znám. Navíc jsem sem čas od času jezdila a říkala jsem si, že česky jsem snad ještě nezapomněla. Ale pak mě to docela porazilo teda, ono se to nezdá, ale těch několik let jinde udělá svoje“* (P: 10). Zpětně pak mnoho participantů zhodnotilo, že reintegrační šok, který přirovnávali ke skoku do ledové vody, byl výrazně silnější, než ten kulturní, který zažili na začátku své migrace. Jeho větší intenzitu připisovali tomu, že s ním na rozdíl od kulturního šoku nepočítali, proto bylo náročnější se s ním vyrovnat. Tím lze tedy potvrdit i tvrzení Gullahorn a Gullahorn (1963), že největší rozdíl mezi kulturním a reintegračním šokem spočívá v očekávání návratců.

Současně také platí, že čím déle trvala migrace, tím silnější reintegrační šok návratce zasáhl. Rozhodující byla i četnost kontaktu s domovinou během pobytu v zahraničí nebo frekvence návštěv v České republice.

V následujících podkapitolách se budu věnovat jednotlivým projevům reintegračního šoku.

7.5.1. Stesk po Anglii a zpochybňování svého rozhodnutí

Jak ve své publikaci popsali Gullahorn s Gullahorn (1963), fáze reintegračního šoku jsou velmi podobné těm, které lze pozorovat u šoku kulturního. Konkrétně se podle nich jedná o fázi nadšení, která pokračuje frustrací v důsledku prvních adaptačních problémů a následně dochází k opětovnému přizpůsobení. I účastníci tohoto výzkumu byli těsně po návratu domů nadšení například z toho, že mohou opět mluvit všude česky, že je všechno poměrně blízko nebo si pochvalovali českou kuchyni, stejně jako zvýšenou pozornost, kterou jim věnovalo jejich okolí. Tato fáze však většinou trvala velmi krátce a byla otázkou několika hodin, maximálně dnů. Poté byla rychle vystřídána fází druhou, kdy začalo u participantů docházet k protichůdným pocitům a rozčarování z odlišných maličkostí všedního dne. „*Najednou mě štvaly takový blbosti, jako že nemůžu sehnat kafe s sebou na každém rohu. Na to jsem prostě byla z Anglie zvyklá, ale tady si ho musím vypít v kavárně nebo si ho prostě udělat až v práci*“ (P: 10).

Negativní pocity se poměrně rychle stupňovaly a podobné situace vedly k uvědomění si rozdílů mezi domovem a Velkou Británií. Participant se tak často uchýlovali ke vzpomínkám na život v zahraničí, který se před nedávnem rozhodli opustit. Stýskalo se jim po čerstvém přímořském vzduchu, víkendových výletech s britskými přáteli a častým tématem rozhovorů bylo i jídlo nebo doprava. Přestože se mohlo zdát, že jde o maličkosti, pro navrátilce to byly věci, které tvořily jejich život a byly jeho součástí po mnoho let. „*V prvních dnech jsem měl pocit jakoby mi kus života chyběl*“ (P: 4).

V důsledku těchto pocitů a stesku se u participantů objevovaly pochybnosti, zda udělali správné rozhodnutí, když se vrátili do České republiky. „*Já jsem z toho byla úplně rozčarovaná a pořád jsem si říkala, jestli*

jsem udělala dobře, protože jsem si tu vůbec nemohla zvyknout“ (P: 3). Jedním ze způsobů, jak se s těmito pocity vyrovnat, bylo „přinést si kus Anglie domů“. Participantů si tak například pouštěli po večerech britské filmy nebo si uvařili typicky britské jídlo, což jim alespoň částečně pomáhalo překonat počáteční negativní pocity po návratu.

7.5.2. Absence statusu cizince

Další věc, se kterou se reemigranti po návratu často potýkali, byla silně vnímaná absence nálepky cizince, což mělo poměrně zajímavé důsledky. Tato nálepka, která bývá migranty žijícími v zahraničí obecně vnímaná spíše negativně, totiž participantům během jejich pobytu ve Velké Británii často usnadňovala některé komplikované situace. Když například něčemu nerozuměli nebo si neuměli sami poradit při jakýchkoliv nesnázích, jako cizincům jim bylo vše snáze prominuto, protože majorita obecně předpokládá, že mohou mít v průběhu migrace problémy. Bylo pro ně také snadnější říci si v takových situacích o pomoc a dle jejich zkušeností se jim této pomoci i snáze dostalo. *„Když jsem byla v Anglii třeba někde na úřadě, tak jsem řekla, že se omlouvám, ale jsem cizinka a nevím jak ten papír vyplnit a oni mi vždycky nějak pomohli nebo to udělali za mě. Nebo stačilo říct, že něčemu nerozumím a všichni byli hned takoví ochotnější, že to chápou. V Česku už to ale najednou nešlo, to přijdu na úřad a nikdo už mi najednou nic nepromine“ (P: 6).*

Po návratu už je v České republice s participanty zacházeno jako s kýmkoliv jiným a nálepka cizince, která v zahraničním prostoru omlouvala jejich neznalost či chyby najednou přestala existovat, na což si museli znovu zvykat. V důsledku toho vznikala také větší prostor pro to, aby navrátilci chybovali například při vyřizování počátečních úředních formalit, za což pak museli převzít plnou odpovědnost.

7.5.3. Negativita a neosobní přístup

Z čeho byli reemigranti po návratu nejvíce rozčarování, byl odlišný přístup a chování lidí, které považovali za neosobní a někdy i neslušné v porovnání s chováním Angličanů. Stěžovali si na strohou komunikaci bez úsměvu, nadřazenost, konfliktní chování a neochotu lidí, na které nebyli v posledních letech zvyklí a se kterými se v hostitelské zemi nesetkali. Podle dotazovaných se jednalo o nejsilnější projev reintegračního šoku, který u nich způsoboval velkou úzkost a frustraci. *„Nemohl jsem si strašně dlouho zvyknout, jak jsou tady lidi hrubí a ani se ti neomluví, když do tebe třeba vrazí na ulici. A když se někoho zeptáš kolik je hodin, tak tě skoro pošle do háje, co otravuješ. Byl jsem z toho fakt úplně v depresi, říkal jsem si, kam jsem se to sakra vydal“* (P: 2). Na takové chování sice participanti naráželi pokaždé, když byli v Česku na návštěvě a samozřejmě jej i tehdy vnímali negativně. S vědomím, že opět za pár dní odjedou mu ale nevěnovali tolik pozornosti jako nyní, když se vrátili natrvalo a mnohem více tak vnímali svět okolo sebe.

Velmi často zmiňovaná byla také negativita, kterou navrátilci vnímali ze svého okolí a která z počátku způsobovala neochotu k sociální participaci. *„To tě hned první den prostě úplně praští do tváře. Jak se všichni tváří otráveně, nervózně a jsou ze všeho podráždění. Proto jsem zezáátku skoro nechodila mezi lidi, já jsem to nedávala vůbec“* (P: 3).

U participantů často docházelo ke generalizaci těchto vlastností, které byly připisovány celému národu a prohluboval se tak vůči němu jejich negativní postoj. Ten u nich i s odstupem času stále přetrvává, přestože si již na své prostředí zvykli.

7.5.4. Rasismus a xenofobie

Zajímavým tématem, které se v rozhovorech objevovalo, byl také rasismus a xenofobie, které dotazovaní po návratu do České republiky vnímali ze strany majority. V zahraničí byli zvyklí slyšet na ulici různorodé jazyky a denně potkávat lidi z různých kulturních oblastí, což jim nyní připadá normální. V Česku si reemigranti naopak ihned všímali menšího počtu cizinců a zejména pak obecně negativního přístupu vůči nim, který navíc bývá často veřejně deklarován. Nezřídka se setkávali také s xenofobními reakcemi jejich okolí vůči kulturním a náboženským menšinám, což je z počátku velmi šokovalo. *„To jen potkáš černocho na zastávce a slyšíš takový řeči jako, že cizinci tu nemaj co dělat a ať si táhnout odkud přišli, havěť... Jako kde to jsme? Jsem si tu připadala jak zpátky ve středověku. Já neříkám, že v Anglii není rasismus, ale nikdo si nedovolí dávat to najevo takhle otevřeně“* (P: 7).

Díky své migrační zkušenosti tak participanti sami sebe považují za výrazně tolerantnější, otevřenější a posuzující ostatní podle toho, jací jsou a ne podle jejich původu. Vůči ostatním Čechům se pak v tomto ohledu výrazně distancují. *„Úplně jsem si říkal, jestli jsem třeba taky měl takový názory, já jsem se kolikrát fakt styděl, že jsem Čech, když jsem někoho slyšel mít takový kecý“* (P: 11).

7.5.5. Shrnutí

V této kapitole jsem se zabývala ekonomickou, sociální i kulturní reintegrací navrátilců. Při snaze o znovu začlenění na pracovní trh byly rozhodující předchozí pracovní zkušenosti nebo typ vykonávaného zaměstnání ve Velké Británii. Někteří participanti se tak uplatnili poměrně

rychle, u některých naopak nedošlo k naplnění jejich původních očekávání, ani zužitkování pracovních zkušeností ze zahraničí. V důsledku toho pak tito jedinci migrovali do větších měst, kde měli k dispozici širší nabídku zaměstnání, která by jim vyhovovala.

Sociální reintegrace byla pro reemigranty velmi náročná, a to zejména z toho důvodu, že vlivem dlouhodobé absence došlo k odcizení od starých přátel a jejich vzájemné vazby byly silně narušeny. Míra tohoto odcizení závisela především na délce trvání migrace. V důsledku toho tedy bylo v některých případech nutné začít si budovat nové sociální zázemí.

Co se týče kulturní reintegrace, reemigranti v prvních měsících po návratu čelili reintegračnímu šoku. Ten se z počátku projevoval zejména odcizením, steskem po Anglii a zpochybňováním vlastního rozhodnutí o návratu. Mezi další projevy patřila například úzkost z negativity a neosobního přístupu okolí nebo také rozčarování ze silně vnímané xenofobie a rasismu ze strany majority. Navrátilci si také museli zvykat na absenci statusu cizince, který jim v zahraničí často usnadňoval některé situace.

8. Využití získaného kapitálu a zhodnocení migrace

V průběhu let strávených v zahraničí migranti nabývají nejrůznějších zkušeností, dovedností a znalostí, které mohou či nemusí po svém návratu využít. V této kapitole se zaměřuji na to, co je obsahem kapitálu, který navrátilci díky své migrační zkušenosti získali a zda, případně jak jej v životě využívají. V poslední části se věnuji tomu, jak participanti zpětně hodnotí svou migraci a zda někteří uvažují o tom, že by někdy v budoucnu znovu odcestovali do zahraničí.

8.1. Osobní kapitál a jeho využití

Svůj zahraniční pobyt participanti hodnotí jednoznačně pozitivně. Vnímají jej jako jednu z nejcennějších zkušeností, která jejich životy výrazně ovlivnila. Osobní kapitál, který díky své migraci do zahraničí získali, lze rozdělit do dvou typů. Prvním z nich jsou pracovní zkušenosti a dovednosti, druhým jsou spíše osobnostní charakteristiky a vlastnosti.

První typ kapitálu byli schopni nejvíce využít především participanti, kteří ve Velké Británii vykonávali kvalifikované práce, mezi které v jejich případě patřil například technik, kuchař nebo kadeřnice. Praxe, kterou v těchto oborech během pobytu v zahraničí získali, pro ně byla často zdrojem budoucího uplatnění v České republice a někdy i začátkem jejich profesní kariéry. „*Nebýt té zkušenosti z Anglie, tak asi teď nedělám to, co teď dělám, no*“ (P: 2). Tato zkušenost jim tak mnohdy zajistila nadstandardní příjmy i spokojenost v zaměstnání.

Nebyly to však pouze pracovní zkušenosti, které participantům umožnily získat po návratu uspokojivé zaměstnání. Byly to i nejrůznější nabyté dovednosti, mezi které patří například bohaté jazykové znalosti nebo

schopnost interkulturní komunikace, pramenící z nutnosti domluvit se s lidmi z různých kulturních oblastí. Díky tomu reemigranti našli uplatnění například v nadnárodních firmách. *„Já jsem pracoval s tolika národnostma, že bych to snad nespočítal. Dělal jsem s Angličanama, s Polákama, se Španělama, Portugalcema, Mad'arama, Litevcema a tak dále. No a domluvit se s nima nebylo vždycky jednoduchý a to mi dalo strašně moc, abych se naučil komunikovat“* (P: 11).

Druhým typem osobního kapitálu pramenícího z migrace jsou osobnostní charakteristiky a vlastnosti, které participanti vnímají spíše jako zdroj vlastního obohacení. Protože při pobytu v zahraničí byli často odkázáni pouze sami na sebe, tato zkušenost přispěla například ke zvýšení jejich sebevědomí, větší samostatnosti, rozhledu, ale i uvědomění si životních hodnot, kterými jsou nyní především rodina a přátelé. Jako migranti také přirozeně naráželi na nejrůznější překážky a museli reagovat na neočekávané situace, naučili se proto řešit různorodé problémy, získali větší trpělivost a jsou tolerantnější vůči názorům druhých. Mezi často zmiňované vlastnosti, ze kterých reemigranti těží prakticky denně, patří také větší přizpůsobivost a odolnost vůči novým podmínkám. *„Musím říct, že po tom, co si člověk zkusí žít nějakou dobu v zahraničí, ztratí práci třikrát do roka a překoná další klacky pod nohama, tak už mu nikdy nedělá problém cokoli vyřešit nebo si zvyknout na nový prostředí“* (P: 8). Co bylo v rozhovorech často zmiňováno jako součást získaného kapitálu, je také větší tolerance vůči jiným kulturám a odlišnostem.

8.2. Úvahy o další migraci

Russell King (1986) reemigraci rozlišuje na trvalou a dočasnou s ohledem na to, zda reemigrant po návratu plánuje znovu migrovat či nikoliv. I přes negativní vnímání řady aspektů života v České republice a naopak pozitivní hodnocení migrační zkušenosti, participanti výzkumu nemají

v plánu v budoucnu znovu migrovat. Ti, kteří se vrátili z důvodu špatné adaptace ve Velké Británii svou migraci vnímají jako cennou zkušenost a přestože něčeho nelitují, znovu by nechtěli zažít pocity samoty, které prožívali v zahraničí a nechtěli by znovu čelit problémům s adaptací, které je přiměly k návratu. Doma naopak oceňují přítomnost rodiny a přátel, kteří jim v Británii chyběli a momentálně jsou tedy spokojeni v Česku. *„Byla to fakt nezapomenutelná zkušenost, já jsem za ni neskutečně ráda. Ale jednou mi to stačilo a teď už jsem spokojená tady“* (P: 12). Stejně tuto otázku vnímají i jedinci, kteří se vrátili z rodinných důvodů. Českou republiku považují za svůj domov a velmi si teď váží blízkosti svých příbuzných.

V případech, kdy došlo k návratu ze zdravotních důvodů, sice byla představa opětovné migrace v budoucnu zpočátku otevřená, ale vzhledem k situaci, ve které se tito jedinci nachází, k ní zřejmě v blízké době nedojde. Přispívá tomu i skutečnost, že od návratu do České republiky uběhlo několik let a došlo tak již k opětovné adaptaci a vybudování si nového zázemí, zatímco to v zahraničí by bylo nutné po letech opět těžce obnovovat. *„Ještě pořád nejsem zdravotně úplně v pohodě a navíc prostě... Už jsem tu zas dlouho no. Nějak jsem si zvyknul. Ne, že by se mi nestýskalo, mám tam kamarády, že jo, a takovou dobu jsem tam žil a něco si vybudoval. Ale je to těžký zase všechno takhle lepit po letech, však jsem si to teď zkusil“* (P: 4). Přestože je tedy těžké smířit se s definitivním opuštěním představy života ve Velké Británii, cílem je usadit se již na jednom místě, kterým bude zřejmě Česká republika.

Závěr

Cílem této práce bylo popsat průběh reemigrace Čechů z Velké Británie a nalézt odpovědi na tři hlavní otázky: Jaké faktory vedou nejčastěji k rozhodnutí o návratu, jak probíhala ekonomická, sociální a kulturní reintegrace navrátilců a zda, případně jak využívají kapitál pramenící z jejich migrace.

Motivace k návratu významně souvisí s původními motivacemi k migraci a zejména s úrovní adaptace ve Velké Británii. Nejčastějším důvodem k reemigraci se ukázala být špatná pracovní a sociální adaptace v hostitelské zemi a neschopnost překonat bariéry, které ji způsobují. Jednou z nich je zejména segmentace pracovního trhu, v důsledku které bývají nekvalifikovaní pracovníci odkázáni pouze na podřadné práce. V rámci takových zaměstnání se navíc obvykle pohybují pouze mezi jinými cizinci, čímž u nich dochází k sociální izolaci vůči majoritě. Tato izolace následně ztěžuje podmínky pro budování sociálního zázemí ve Velké Británii a způsobuje pocity samoty, které vedou k touze vrátit se domů.

Dalším faktorem, který často vede k rozhodnutí o návratu a který nezřídka souvisí s neúspěšnou adaptací ve Velké Británii, je odloučení od rodiny a přátel a negativní pocity způsobené nízkou mírou sociální participace v České republice. Mezi ostatní motivace patří také těhotenství a s ním související potřeba přítomnosti rodiny, která je vnímaná jako záchranná síť v případě jakýchkoliv nesnází. Dalším faktorem vedoucím k reemigraci, se ukázaly být zdravotní problémy spojené s výhodnějším zdravotním zabezpečením v České republice a současně s potřebou psychické podpory příbuzných nebo také péče o nemocného člena rodiny, vnímaná jako morální povinnost. Ukázalo se, že k návratu může dojít také v důsledku naplnění plánovaného cíle, kterým může být například akumulace úspor na

pořízení nemovitosti. Poslední motivací k reemigraci, která z vychází z výsledků výzkumu, je snaha o zužitkování nově získaných schopností a dovedností v České republice či touha usadit se. Přímý vliv Brexitu na rozhodnutí o reemigraci se v rámci výzkumu nepotvrdil.

Důvody, které vedly účastníky výzkumu k návratu domů, ale i podoba života v zahraničí a délka migrace částečně souvisejí s jejich následnou pracovní i sociální reintegrací v České republice. Při snaze o znovu začlenění na pracovní trh byly rozhodující předchozí pracovní zkušenosti a typ vykonávaného zaměstnání ve Velké Británii. Poměrně snadno po návratu získali uplatnění zejména jedinci, kteří v zahraničí vykonávali kvalifikované profese. Zahraniční pracovní zkušenosti jim umožnily získat uspokojivá i dobře ohodnocená zaměstnání, uplatnění v nadnárodních firmách nebo pro ně byly začátkem slibné pracovní kariéry v České republice. Naopak u navrátilců, kteří byli ve Velké Británii odkázáni pouze podřadné práce, nedošlo k naplnění jejich očekávání a po návratu byli často zklamáni z nedocnění jejich migračních zkušeností. V důsledku toho u nich docházelo k migraci do větších měst, kde měli k dispozici širší nabídku zaměstnání, ve kterých se mohli uplatnit. Svůj profesní život však museli budovat znovu od začátku.

Při sociální reintegraci navrátilci často čelí problémům souvisejícím se silným odcizením od svých přátel v důsledku jejich dlouhodobé absence. Přestože rodinné vazby nebývají odloučením výrazně poznamenány, a to především díky intenzivnímu udržování kontaktu během migrace, ty přátelské bývají naopak silně narušeny. Platí, že čím déle migrace trvá, tím těžší je tyto vztahy po návratu obnovit. V průběhu migrace totiž dochází ke změnám jak v osobnostech migrantů, tak v jejich sociálním okolí doma. Následné rozdíly nelze vždy snadno překonat, proto bývá v takových případech nutné začít si po návratu budovat nové sociální zázemí.

V rámci kulturní reintegrace často dochází v prvních měsících po návratu k reintegračnímu šoku. Ten se u reemigrantů z počátku projevuje zejména pocitem odcizení, steskem po Velké Británii a zpochybňováním vlastního rozhodnutí o návratu. Mezi jeho další projevy patří také rozčarování z negativy a neosobního přístupu okolí nebo ze silně vnímané xenofobie a rasismu ze strany majority. Nutné bylo pro navrátilce zvyknout si také na absenci statusu cizince, který migrantům v zahraničí často usnadňuje některé situace a omlouvá například jejich neznalost či chyby. Reintegrační šok poté bývá překonán v rozmezí několika týdnů až měsíců, přestože u participantů některé negativní pocity stále přetrvávají.

Co se týče kapitálu pramenícího z migrace a jeho využití jednotlivými reemigranty po návratu, lze jej rozdělit do dvou typů. Prvním z nich jsou pracovní zkušenosti a dovednosti, které bývají schopni využít zejména jedinci, kteří ve Velké Británii vykonávali kvalifikované profese. Jejich zužitkování spočívá především v nalezení uspokojivého zaměstnání a zajištění nadstandardních příjmů po návratu. Druhým typem kapitálu jsou nejrůznější osobnostní charakteristiky a vlastnosti, které reemigranti vnímají spíše jako zdroj osobního obohacení. Mezi tyto vlastnosti patří například vyšší sebevědomí, rozhled, samostatnost, snadná přizpůsobivost, schopnost řešit různorodé problémy nebo tolerance vůči jiným kulturám a odlišnostem.

Přestože výsledky tohoto výzkumu nelze zobecňovat, participantů mají mnoho společného a jejich výpovědi nám umožňují nahlédnout blíže na fenomén reemigrace. Projít si tímto procesem není jednoduché, přesto bývá samotnými navrátilci poměrně často podceňován, což bývá způsobeno zejména jejich nedostatečnou informovaností. Tento výzkum tak může některým z nich poskytnout informace o jednotlivých aspektech návratu a umožnit jim tak lépe se na něj připravit.

Seznam použité literatury

ADLER, S. Peter (1975). *The transitional experience: An alternative view of culture shock*. *Journal of Humanistic Psychology*, 15(4), s. 13–23.

ADLER, J. Nancy (1981). *Reentry managing cross cultural transitions*. *Group and Organization Studies*, 6(3), s. 341–356.

ANDRLOVÁ, K.; DUMONT, A.; KASTNEROVÁ, E. (2011). *Výkladový slovník migrační terminologie*. International Organisation for Migration. 108 s.

BARŠOVÁ, Andrea; BARŠA, Pavel (2005). *Přistěhovalectví a liberální stát. Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 308 s.

BERNARD, H. Russell (2006). *Research Methods in Anthropology : Qualitative and Quantitative Approaches*. AltaMira Press, 824 s.

BOVENKERK, Frank (1974). *The sociology of return migration: A bibliographic essay*. The Hague: Martinus Nijhoff, 67 s.

CASSARINO, Jean–Pierre (2008). *Return Migrants to the Maghreb Countries: Reintegration and Development Challenges*. MIREM Project, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, EUI, Florence, s. 9–27.

CASSARINO, Jean–Pierre (2004). *Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited*. *International Journal on Multicultural Societies*, UNESCO, 6 (2), s. 253–279.

CERASE, P. Francesco (1974). *Expectations and Reality: A Case Study of Return Migration from the United States to Southern Italy*. *The International Migration Review*, 8(2), s. 245–262.

CRESWELL, W. John (2007). *Qualitative Inquiry Research Design. Choosing Among Five Approaches*. Thousand Oaks, CA, US: Sage Publications, Inc, 2nd edition, 395 s.

DEBNATH, Priyanka (2016). *Leveraging Return Migration for Development: The Role of Countries of Origin. A Literature Review*. Global Knowledge Partnership on Migration and Development. Knomad Working Paper 17, 24 s.

DEMUTH, Andreas (2000). *Some Conceptual Thoughts on Migration*. In: Agozino, B. (ed.), *Theoretical and Methodological Issues in Migration Research*. Aldershot: Ashgate, s. 21–58.

DRBOHLAV, Dušan; UHEREK, Zdeněk (2007). *Reflexe migračních teorií*. In: *Geografie – Sborník České geografické společnosti*, r. 112, č. 2, s. 125–141.

DUSTMANN, C., & WEISS, Y. (2007). *Return migration: Theory and empirical evidence from the UK*. *British Journal of Industrial Relations*, 45(2), s. 236–256.

EUROPEAN MIGRATION NETWORK (2018). *Asylum and Migration Glossary 6.0: a tool for better comparability produced by the European Migration Network*. European Migration Network. 459 s.

GAW, F. Kevin (2000). *Reverse culture shock in students returning from overseas*. *International Journal of Intercultural Relations*, 24, s. 83–104.

GMELCH, George (1980). *Return migration*. *Annual Review of Anthropology* 9, s. 135–59.

GULLAHORN, J. T. & GULLAHORN, J. E. (1963). *An extension of the U-curve hypothesis*. *Journal of Social Issues* 193, s. 33–47.

KAGITCIBASI, C. (1987). *Alienation of the outsider: The plight of migrants*. *International Migration*, 25(2), s. 195–210.

KING, Russell (1986). *Return Migration and Regional Economic Problems*. London, England, Croom Helm, s. 1–37.

KUNUROGLU, F.; VEN DE VIJVER, F.; YAGMUR, K. (2016). *Return Migration*. *Online Readings in Psychology and Culture*, 8(2), 28 s.

LYSGAARD, S. (1955). *Adjustment in a foreign society: Norwegian Fulbright grantees visiting the United States*. *International Social Science Bulletin*, 7, s. 45–51.

MANGALAM, J. J. (1968). *Human Migration: A Guide to Migration Literature in English 1955–1962*. *Geography*, 1.

MASSEY, D. S.; ARANGO, J.; HUGO, G.; KOUAOUCI, A.; PELLEGRINO, A., TAYLOR, J. E. (1993). *Theories of International Migration*. A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19, s. 431–466.

NOVÝ, Ivan; SCHROLL–MACHL, Sylvia (2005). *Spolupráce přes hranice kultur*. Vyd. 1. Praha : Management Press, 313 s.

OBBERG, Kalervo (1960). *Cultural shock: Adjustment to New Cultural Environments*. *Practical Anthropology*, č. 7, s. 177–182.

RECOMMENDATIONS ON STATISTICS OF INTERNATIONAL MIGRATION (1998). Revision 1, Statistical Papers, Series M, No. 58, United Nations, New York, 96 s.

SETRANA, B. Mary (2017). *Back Home at Last! Factors Influencing Return and Reintegration of Ghanaian Returnees*. *Journal of Identity and Migration Studies*, Volume 11, number 1, s. 27–46.

SCHÜTZ, Alfred (1944). *The Homecomer*. *American Journal of Sociology*, Vol. 50, No. 5 (Mar., 1945), s. 369–376.

SOUKUP, Martin (2014). *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Vydání první. Praha: Univerzita Karlova, 170 s.

STARK, Oded; BLOOM E. David (1985). *The New Economics of Labor Migration*. The American Economic Review, Vol. 75, No. 2, Papers and Proceedings of the Ninety–Seventh Annual Meeting of the American Economic Association, p. 173–178.

SZKUDLAREK, B. (2009). *Reentry – A review of the literature*. International Journal of Intercultural Relations, 34, s. 1–21.

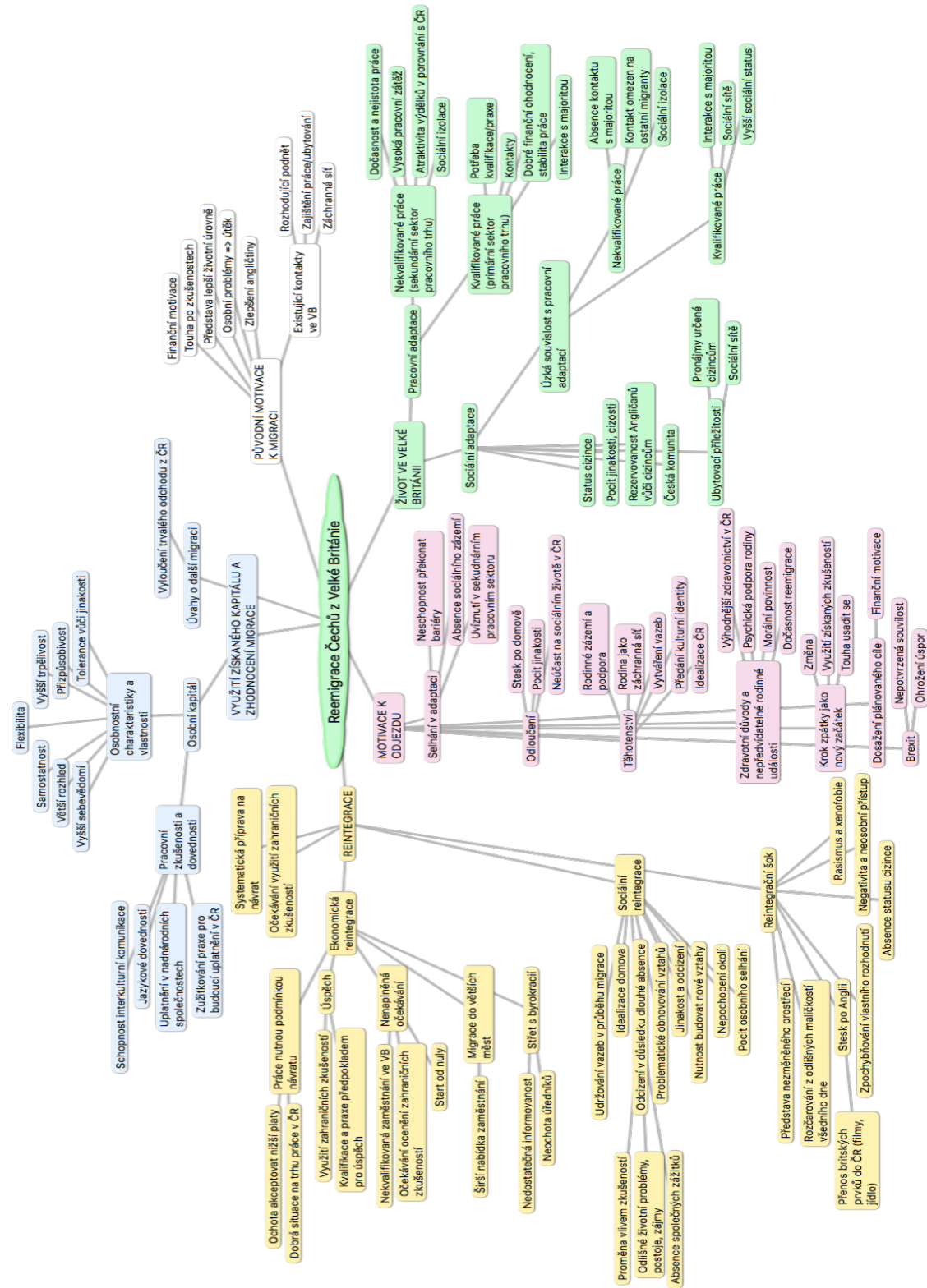
ŠVAŘÍČEK, Roman; ŠEĎOVÁ, Klára a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách: pravidla hry*. 1. Vyd. Praha: Portál, 2007, 384 s.

WANG, M.M. (1997). *Reentry and reverse culture shock*. In K. Cushner & R.W. Brislin (Eds.), *Improving intercultural interactions: Modules for cross–cultural training programs*, Volume 2, s. 109–128.

WARD, C.; BOCHNER, S.; FURNHAM, A. (2001). *The psychology of culture shock*. East Sussex, Great Britain: Routledge, 371 s.

Přílohy

Myšlenková mapa

Obr. 1 Myšlenková mapa